

En splittrad bild

- **Framställningen av islam och muslimer i fem läroböcker för gymnasieskolans religionskunskap**

Lillemor Persson

Examensarbete 15 hp

HT 07

Examensarbete Lärarprogrammet, 345 hp
Institutionen för svenska och samhällsvetenskapliga ämnen

Sammanfattning

Syftet med examensarbete är att undersöka hur islam och muslimer framställs i svenska läroböcker för religionskunskap i gymnasieskolan. För att tydliggöra eventuella skillnader eller likheter mellan läroböckerna utgår studien från olika teman vilka är Gud, Familjen/Kvinnan, Djihad och Islam idag. Undersökningskategorierna kommer ifrån Kjell Härenstams avhandling *Skolboksislam*. De frågeställningar som behandlas i uppsatsen är: hur tar läroböckerna upp de teman som undersökningen utgår ifrån samt: vilka öppna respektive slutna föreställningar om islam och muslimer framförs i läroböckerna? För att genomföra syftet används två teoretiska utgångspunkter, Edward Saids teori om orientalismen samt organisationen the Runnymedes Trusts modell för öppna respektive slutna föreställningar om islam och muslimer. Fem läroböckers texter om islam och muslimer granskas med textanalys styrt av syftet och de teoretiska utgångspunkterna. Resultaten för undersökningen är något splittrade och ser olika ut för respektive lärobok. Generellt kan man säga att de flesta läroböckerna framförallt bär på öppna förhållningssätt mot islam och få gränsdragningar eller föreställningar om ”vi och dom” görs även om några undantag finns. I framställningen av gudsbilden inom islam tendera böckernas beskrivningar att ge en bild av Gud som straffande och dömande även om Guds barmhärtighet också lyfts fram. Fokus på Guds allmakt leder även till ett förminskande av människans fria vilja i några fall. Beskrivningarna av familjen/kvinnan tar oftast upp samma företeelser såsom könsroller, klädsel och regler kring äktenskap och arvsrätt. Begreppet djihad beskrivs i två läroböcker endast som heligt krig medan det problematiseras mer i de övriga tre. När islam idag diskuteras handlar det oftast om olika tolkningar av islam men även här skiljer sig innehållet åt i urval och hur mycket innehållet problematiseras. Ibland kan även en viss oförmåga att skilja mellan islam som ideal och islam som praxis, det vill säga hur det kan utövas eller förstås av världens över en miljard muslimer, ses i läroböckerna.

Sökord: islam, läroböcker, orientalism.

Innehållsförteckning

Inledning.....	4
Syfte och frågeställningar.....	5
Teoretiska utgångspunkter	5
”Vi och dom”	5
Öppna respektive slutna förhållningssätt	6
Metod, avgränsningar och material	7
Kvalitativ metod.....	7
Avgränsningar och material	8
Tidigare forskning och litteratur	10
Lärobokens status i skolan	10
Föreställningar om och attityder till islam och muslimer	11
Läroböcker och islam.....	12
Sammanfattning av tidigare forskning	16
Resultat och analys.....	17
Gudsbilden i läroböckerna	17
Läroböckernas framställning av Familjen/Kvinnan inom islam	19
Djihad – strävan eller heligt krig?	24
Islam idag	25
Analys utifrån de teoretiska utgångspunkterna	27
Sammanfattande diskussion	31
Käll- och litteraturförteckning.....	35

Inledning

Två ämnen som ofta debatteras i dagens samhälle är islam och skolan, många gånger fristående från varandra men ofta också i samband med varandra. En debatt handlar om hur islam presenteras och framställs i svenska skolor. I Sveriges televisions samhällsprogram Existens, den fjärde september 2007, diskuterades svenska läromedel och fördomar i dem. Medverkade gjorde bland andra Kjell Härenstam som 1993 disputerade på sin avhandling om hur islam framställs i olika läroböcker. I programmet tog man även upp rapporten *I enlighet med skolans värdegrund?*, från Skolverket 2007, där man kritiserade en del läroböcker på aspekter som etnicitet, kön, sexuell läggning, funktionshinder och religion.¹

Med tanke på att det också i dagens samhälle rapporteras om ökande islamofobi samtidigt som Sverige blir ett alltmer mångkulturellt samhälle kan det dock vara på sin plats att ytterligare granska svenska läroböcker för att se hur dessa beskriver religionen islam och dess utövare.² Som blivande historie- och religionslärare anser jag också att det är viktigt att vara medveten om positiva, såväl som negativa, tendenser som kan utläsas i läroböcker då dessa fortfarande har en stark position i många skolor.³

I Lpf 94 kan vi läsa att ”Det svenska samhällets internationalisering och den växande rörligheten över nationsgränserna ställer höga krav på människors förmåga att leva med och inse de värden som ligger i en kulturell mångfald” och att ”Undervisningen skall vara saklig och allsidig”.⁴ I ämnesbeskrivningen för religionskunskap kan man också läsa att utbildningen ska ge ”fördjupade kunskaper samt ökad förståelse för människor med olika religioner och livsåskådningar”⁵, men kan vi verkligen nå detta om läroböckerna visar på något annat? Och framställs islam och muslimer på samma villkor som till exempel kristendomen?

Läroplanen säger också att eleverna ska fostras till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande ”I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism”.⁶ Tidigare undersökningar om islam och läroböcker har visat på framställningarna om islam skulle kunna leda till slutsatser som att islam står i kontrast mot värdegrunden i skolan och att det ”vi mot dem-tänkande” som reproduceras i läroböckerna utestänger elever med annan bakgrund än ”västerländsk”.⁷ Är det fortfarande en bild som kan finnas i svenska läroböcker eller har bilden av islam och muslimer problematiserats med tanke på den kritik som riktats mot tidigare läromedel?

---

¹ Kjell Härenstam, *Skolboksislam: analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*, Göteborg, 1993; Skolverket, *I enlighet med skolans värdegrund*, Rapport 285, 2006a.

² Islamofobi diskuteras till exempel i The Runnymede Trust, *Islamophobia: a challenge for us all*, London, 1997.

³ Skolverket, *Läromedlens roll i undervisningen*, Rapport 284, 2006b.

⁴ Lpf 94, s 3, 4.

⁵ Skolverket ämnesbeskrivning Religionskunskap.

<[⁶ Lpf 94, s 3.](http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0708&infotyp=8&skolform=21&id=RE&extraId=>, Hämtad 17/12 2007.</p></div><div data-bbox=)

⁷ Exempelvis Kjell Härenstam, *En granskning av hur religion/trosuppfattning framställs i ett urval av läroböcker*, Karlstads Universitet, 2006; Masoud Kamali, Skolböcker och kognitiv andrafiering, i Lena Sawyer & Masoud Kamali: SOU 2006:40, *Utbildningens dilemma. Demokratiska ideal och andrafierande praxis*, Stockholm, 2006.

Syfte och frågeställningar

Syftet med detta examensarbete är att undersöka hur islam och muslimer framställs i svenska läroböcker för religionskunskap i gymnasieskolan. För att tydliggöra eventuella skillnader eller likheter mellan läroböckerna utgår studien från olika teman vilka är Gud, Familjen/Kvinnan, Djihad och Islam idag. Dessa undersökningskategorier kommer ifrån Härenstams avhandling om islam i läroböcker. De frågeställningar som kommer att behandlas är:

- Hur tar läroböckerna upp de teman som undersökningen utgår ifrån?
- Vilka öppna respektive slutna föreställningar om islam och muslimer framförs om islam och muslimer i läroböckerna?

Teoretiska utgångspunkter

Studien kommer att ha två olika teoretiska utgångspunkter. Dels den amerikansk-palestinska litteraturprofessorn Edward Saids teori om orientalismen som har stor betydelse för forskning om islam och muslimer utifrån ett ”vi och dom” perspektiv och dels en modell för att granska, exempelvis texter, för att visa på slutna eller öppna förhållningssätt gentemot islam. Modellen presenterades av tankesmedjan The Runnymede Trust. Det är en brittisk organisation som arbetar för att befrämja ett multietniskt Storbritannien och motverka rasism och främlingsfientlighet. I organisationen finns representanter från flera olika etniciteter och religioner. Innan the Runnymede Trusts modell presenteras kommer dock Saids teori om orientalism att introduceras.

”Vi och dom”

Då undersökningen gäller hur muslimer och islam framställs är en lämplig utgångspunkt Edward Saids studie om orientalism och västs föreställningar om Öst. Även om det per automatik inte behöver vara så att människor bosatta eller härrörande från ”Orienterna” är muslimer är den föreställningen en del av orientalismen och därför är det en passande teoretisk utgångspunkt.

Saids bok *Orientalism* från 1978 har kommit att betyda mycket för forskning kring attityder till Orienterna och/eller islam och muslimer har sett ut. Said visar i sin bok hur bilden av Orienterna sett ut i förhållande till väst. Orienterna har bidragit till definitionen av Västerlandet genom att vara dess motsats, motidé och motsatta personlighet. Medan Västerlandet är rationellt, utvecklat, humant och överlägset är Orienterna avvikande, outvecklad och underlägsen.⁸

Said, som inspirerats av Michael Foucault, utgår också ifrån att orientalismen är en diskurs.

Om man tar slutet av sjuttonhundratalet som mycket ungefärlig utgångspunkt kan orientalism diskuteras och analyseras som den samfälliga institution som användes för att hantera Orienterna – hantera den genom att göra yttranden om den, auktorisera synpunkter på den, beskriva den, undervisa om den, kolonisera den, härska över den – kort sagt orientalismen som ett Västerlandets sätt att dominera, omstrukturera och utöva myndighet över Orienterna.⁹

I boken *Orientalism* tar också Said upp västs förhållande till islam och pekar på att uppfattningen om islam (och muslimer) som ett hot och en utmaning i sig inte var felaktigt.

---

⁸ Edward Said, *Orientalism*, Stockholm, 1995, s 64, 445.

⁹ Ibid, s 65f.

”Islam var utan tvekan på många sätt en verklig utmaning. Det låg obehagligt nära kristendomen, både geografiskt och kulturellt.”¹⁰ Däremot har den uppfattningen skapat ett förhållningssätt till islam som lever kvar än idag. Till exempel lyfter Said fram att en av de missuppfattningar som funnits, och finns om islam, bygger på en analogi där man utgått att eftersom Jesus grundat kristendomen och Muhammed grundat islam så bör Muhammed vara för islam som vad Jesus är för kristendomen vilket såklart är felaktigt. Därav kommer till exempel att muslimer många gånger kallats, och kallas för, muhammedaner.¹¹

Said är också kritisk till hur islam framställs och lyfter fram att islam många gånger ses som historielöst. ”Det finns ingen skillnad mellan klassisk islam och medeltida islam eller bara islam rätt och slätt...”¹² På samma sätt menar han att det fortfarande är legitimt att tala om *ett* islamiskt samhälle och *ett* arabiskt tänkande samt *ett* orientalistiskt psyke vilket inte gäller för andra grupper eller religioner.¹³

Förutom i *Orientalism* har Said även i boken *Covering islam* granskat hur bilden av islam och muslimer kan se ut i väst och där har han utgått ifrån hur amerikanske media beskriver och hanterar islam. Bland annat kritiserar Said hur fundamentalism och islam kommit att ses som ett och samma ”The deliberately created associations between islam and fundamentalism ensures that the average reader comes to see Islam and fundamentalism as essentially the same thing.”¹⁴ Said menar också att något som är viktigt att komma ihåg är att:

”Islam” defines a relatively small proportion of what actually takes place in the Islamic world, which numbers a billion people, and includes dozen of countries, societies, traditions, languages, and, of course, an infinite number of different experiences. It is simply false to try to trace all this back to something called ”Islam”[...]”¹⁵

Frågan relevant för den här studien blir då ifall dessa orientalistiska föreställningar som Said presenterat återfinns och reproduceras i läroböckerna eller ej.

Öppna respektive slutna förhållningssätt

År 1997 presenterade den brittiska organisationen the Runnymede Trust en rapport om islamofobi. Med *Islamophobia – a challenge for us all* vill tankesmedjan lyfta fram en definition av islamofobi och peka på farorna med just denna fobi och vilka konsekvenser det kan få för samhället. Deras definition av islamofobi, och framförallt den modell de presenterar för att granska exempelvis texter för att se om de bär på öppna eller slutna föreställningar gentemot islam och muslimer, är väl användbara för den här studiens syfte.

The Runnymede Trusts definition av islamofobi lyder¹⁶:

Termen islamofobi avser ogrundad fientlighet gentemot islam. Den inkluderar även de praktiska konsekvenserna av en sådan fientlighet vad gäller orättvis diskriminering av muslimska individer och gemenskaper samt utestängandet av muslimer från en allmänna politiska och sociala samvaron.¹⁷

---

¹⁰ Said, 1995, s 155.

¹¹ Ibid, s 138.

¹² Ibid, s 441.

¹³ Ibid, s 446.

¹⁴ Said, *Covering Islam: how the media and the experts determine how we see the rest of the world*, New York, 1997, s xvi.

¹⁵ Ibid, s xvi.

¹⁶ The Runnymede Trust rapport om islamofobi diskuteras ingående i en rapport av Otterbeck och Bevelander om samma fenomen och därför används deras översättning. För originaltexten se The Runnymede Trust, 1997, s 4.

Definitionen har inte blivit oemotsagd och har fått kritik bland annat då man kan ställa sig frågande till formuleringen om ogrundad fientlighet, innebär det att det kan finnas välgrundad fientlighet? Då tankesmedjan också lutar sig mycket mot den brittiska debatten om mångkultur där man tenderar att se etniska, kulturella eller religiösa grupper som aktörer har de också fått kritik för att man saknar en mer individualiserad syn.¹⁸ Av särskilt intresse för den här föreliggande studien är dock när det sedan diskuteras hur man utifrån åtta punkter skulle kunna se huruvida någon eller något, exempelvis en text, har en sluten eller öppen syn på islam. De slutna respektive öppna förhållningssätten kan vara väl användbara i granskandet av läroböckernas texter. Synsätten lyder som följer (de slutna synsätten kommer först i meningarna):

1. Om islam ses som monolitiskt och statiskt eller som mångfaldigt och dynamiskt,
2. Om islam ses som annorlunda och separat eller som liknande och ömsesidigt beroende,
3. Om islam ses som underlägset eller som jämställt,
4. Om islam ses som en aggressiv fiende eller som en samarbetspartner,
5. Om muslimer ses som manipulativa eller som uppriktiga,
6. Om muslimsk kritik av "Väst" avvisas eller diskuteras,
7. Om diskriminerande beteenden mot muslimer försvaras eller kritiseras,
8. Om anti-muslimskt tal ses som naturligt eller som problematiskt.¹⁹

Förhållningssätten presenteras även i en figur i bilaga ett för att förtydliga dem. Modellen kommer att användas tillsammans med Saids teori om orientalismen samt de fyra undersökningsteman för att undersöka läroböckernas framställning av islam och muslimer.

Metod, avgränsningar och material

För att genomföra undersökningen har en kvalitativ metod använts. Genom textanalys har jag granskat innehållet i läroböckerna. För att underlätta undersökningen har granskningen av texterna utgått från Härenstams undersökningskategorier Gud, Familjen/Kvinnan, Djihad och Islam idag. Dessutom har de teoretiska utgångspunkterna, Saids teori om orientalism, och the Runnymede Trusts modell över öppna och slutna förhållningssätt fått vägleda granskningen. Nedan presenteras en tydligare genomgång av den metod som har använts, de avgränsningar som har gjorts samt materialet studien bygger på.

Kvalitativ metod

Den kvalitativa metoden i uppsatsen utgörs av textanalys vilket är en metod som används för att analysera material som används för att kommunicera med en tänkt publik, i det här fallet läsare. Begreppet textanalys har en bred betydelse i vetenskapssammanhang och grunden för all textanalys är ordentlig närläsning. Bo Johansson och Per Olov Svedner pekar på att man måste använda sig av kritisk närläsning när man granskar innehållet i texter. Frågor man kan använda sig av är: vad har tagits med, vad har uteslutits, vad har betonats och vad tonas ned. De pekar också på att när man använder sig av flera texter öppnar sig möjligheter för att jämföra dem. För att göra det är det dock viktigt att man har tydliga tematiska kategorier för att göra jämförelserna.²⁰ Med tanke på detta har jag valt att bygga studien utifrån fyra undersökningskategorier, nämligen Gud, Familjen/kvinna, Djihad och Islam idag. Valet av dessa fyra kategorier motiveras också av att Härenstam använt sig av dessa i hans

---

¹⁷ Otterbeck & Bevelander, *Islamofobi: en studie av begreppet, ungdomars attityder och unga muslimers utsatthet*, Stockholm, 2006, s 22.

¹⁸ Ibid, s 9.

¹⁹ Ibid, s 22.

²⁰ Bo Johansson & Per-Olov Svedner, *Examensarbetet i lärarutbildningen: undersökningsmetoder och språklig utformning*, Uppsala, 2006.

undersökning av islam i svenska läroböcker vilket underlättar min analys och ger möjlighet till jämförelser.

Då min undersökning är starkt inspirerad av den som Kjell Härenstam tidigare gjort passar även hans motivering av metodval väl in:

Undersökningen innebär alltså i huvudsak redovisning och tolkning av läroböckers framställningar av islam och belysning av dessa ur olika aspekter och är främst riktad mot innehåll och mening (kvalitativa egenskaper) i ett urval av läroböcker [...].²¹

Ett problem vid textanalys och närläsning är att det finns en stor portion subjektivitet i läsningen. Som Johansson och Svedner påpekar fastnar man mycket mer än man anar för olika saker i texten och hur man uppfattar sammanhang och resonemang beror på vilket perspektiv man har.²² Detta är givetvis ett problem men min förhoppning är att genom användandet av de fyra undersökningskategorierna och de teoretiska utgångspunkterna minskar risken för alltför stor subjektivitet. Samtidigt finns också risken för att jag just på grund av mitt syfte och mina teoretiska utgångspunkter missar en del i texterna och endast ser exempelvis gränsdragningar mellan ”vi och dom” och inte de gånger när man i läroböckerna till exempel visar på likheter mellan religioner.

Läroböcker är också en särskild form av litteratur och en pedagogisk text skiljer sig i vissa avseenden från andra texter. Selander menar att ”Grundidén med den pedagogiska texten är att återskapa eller reproducera befintlig kunskap, inte skapa ny kunskap”²³ och därför måste ett urval och en avgränsning göras av det som ska återges. Dessutom ska texten struktureras efter pedagogiska krav. Den ska förklara något och även kunna prövas och kontrolleras av läraren på ett effektivt sätt.²⁴

Viktigt att komma ihåg för den här studien är också att den pedagogiska textens innehåll ofta karaktäriseras av att ”kunskap och moral är sammanvävt på ett sätt som har officiell sanktion men som oftast inte är uppenbart i texten utan ligger fördolt i den.”²⁵ Det innebär bland annat att det är viktigt att komma ihåg att läroböcker på grund av sin utformning är begränsade. Det kan inte finnas utrymme för att ta med ”allt” när en religion ska beskrivas och därför saknas också ofta många perspektiv. Men det innebär även att vilket urval som har gjorts och vad som presenteras om en religion blir viktigt att beakta samt att en kritisk hållning gentemot det kan vara sunt. Särskilt med tanke på lärobokens fördolda moral.

Avgränsningar och material

Undersökningen har endast behandlat läroböcker och inte andra läromedel i skolan. Även om läroboken nu utmanas av flera olika läromedel som Internet och media har den fortfarande en stark ställning i undervisningen enligt en rapport från 2006 av Skolverket.²⁶

Det har tidigare utförts studier där läroböcker och deras framställning av islam har granskats och därför menar jag att det varit önskvärt att här granska nya och ej tidigare undersökta böcker. Den hittills största undersökningen genomfördes av Kjell Härenstam vilket

---

²¹ Härenstam, 1993, s 89.

²² Johansson & Svedner, 2006.

²³ Staffan Selander, *Lärobokskunskap: pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1851-1985*, Lund, 1988, s 17.

²⁴ *Ibid*, s 17.

²⁵ *Ibid*, s 17.

²⁶ Skolverket, 2006b, s 25.

resulterade i en avhandling framlagd 1993. Under 2000-talets första år har också ett antal mindre undersökningar gjorts. Med hänsyn till detta har en tidsperiod på åren 2000-2007 valts. Dessutom finns det ett intresse av att försöka se om nyare kursbäckers innehåll anpassats efter den kritik som riktats mot läroböckerna. Då undersökningen begränsar sig till en kortare tidsperiod är det osäkert om jag kommer att kunna utläsa några förändringar över tid.

Urvalet av vilka läroböcker som ingår i studien har jag gjort genom att via databasen LIBRIS söka reda på de läroböcker som givits ut åren mellan 2000 och 2007. Därefter har vissa böcker valts bort då de granskats i andra undersökningar.²⁷ Med tanke på rapportens begränsning har sedan antalet läroböcker som ska granskas reducerats till fem stycken. Två av läroböckerna, har dock granskats tidigare. Den ena, *Religion A 2000*, av Birgitta Thulin och Sten Elm har granskats av Jonas Otterbeck men då det är en mindre studie anser jag att det är motiverat att undersöka den närmare. Den andra boken är Ola Björllins lärobok *Människan och tron* som granskats av Kjell Härenstam i hans undersökning som ingick i Skolverkets rapport från 2006 om läroböcker. Att jag väljer att granska den läroboken ändå beror dels på att jag delvis har en annan utgångspunkt än Härenstam, dels på att det kan vara intressant att ställa den här studiens resultat gentemot Härenstams.

Den tidigaste utgivna läroboken är *Religion A 2000* av Birgitta Thulin och Sten Elm från år 2000. Boken är tryckt i två omgångar och det är ett exemplar från den andra tryckningen år 2002 som granskats. Enligt författarna är läroboken anpassad till kursplanen för Religionskunskap A och de har lagt stor vikt vid etiska och existentiella frågeställningar. I varje kapitel har de dessutom olika fallbeskrivningar som ska kunna hjälpa eleverna att reflektera, analysera och ta ställning till olika problemsituationer i vardagslivet. Författarna vill föra fram olika dimensioner för innehållet, såväl historiska, institutionella som individuella.²⁸

Människan och tron är en lärobok från 2003 av Ola Björllin som arbetar som gymnasielärare i religionskunskap. En av författarens grundtankar vid skrivandet av boken har varit att ”betona likheter mellan religioner och gemensamma värderingar”.²⁹ Läroboken innehåller texter om världsreligionerna och ”möten” med människor som tagit ställning i olika livsåskådningsfrågor. Förutom arbetsuppgifter finns också en antologidel med texter från olika religiösa traditioner.

Den tredje läroboken som granskats är Börge Rings bok *Religion och sånt* från 2004. Boken är en omarbetad andra upplaga från 2000 men det som framförallt omarbetats är småjusteringar och förändringar i kapitlen om naturreligioner och sekter. Läroboken har ett fokus på etik och etiska frågor återkommer i varje kapitel. Författaren strävar också efter ett genusperspektiv och därför berörs kvinnans plats i religionen i varje kapitel.³⁰

Mittpunkt Religionskunskap 1 av Bengt Tollstadius, Ingemar Öberg och Per Bergström är en lärobok som riktar sig mot elever på de yrkesförberedande programmen. Boken är en andra,

---

²⁷ Böckerna *Relief* av Håkan Arlebrand m.fl.; och *Söka svar* av Malin Mattson m.fl. har undersökts i två skilda studier av Masoud Kamali, 2006, och Kjell Härenstam, 2006. Då undersökningarna ligger den här studien nära i tid och är nya menar jag att de böckerna inte behöver granskas på nytt. Däremot har en av de böcker som Härenstam granskat i sin undersökning från 2006 undersökts även i den här studien.

²⁸ Birgitta Thulin & Sten Elm, *Religion A 2000*, Malmö 2002, s 3.

²⁹ Ola Björllin, *Människan och tron*, Stockholm, 2003, s 3.

³⁰ Börge Ring, *Religion och sånt*, Stockholm, 2004, s 7.

omarbetad, upplaga på en tidigare bok från 2001. Författarnas förhoppning är att boken ska ge ökade kunskaper och därigenom skapa större förståelse för människor med olika religioner och olika uppfattningar i frågor om tro, etik och moral. Läroboken innehåller förutom presentationer av religioner också arbets- och fördjupningsuppgifter.³¹

Den femte boken som undersökts är *Din tro eller min?* från 2006 av Erica Appelros, Anne-Christine Hornborg och Helena Röcklinsberg. Författarna är verksamma som forskare och lärare i etik, religionshistoria och religionsfilosofi vid Lunds Universitet men har även undervisat på gymnasiet. I förordet skriver de att:

Ett av bokens huvudsyften är att betona att varje individ själv har ett ansvar för att ta ställning i livsfrågorna och för att respektera andras ställningstaganden när dessa inte står i strid med demokratiska och jämställda värderingar i samhällets värdegrund.³²

Varje kapitel innehåller ”Fundera mera-uppgifter” där eleverna kan arbeta med olika frågor för att fördjupa eller breda kapitlens innehåll.

Hur ser då tidigare forskning kring läroböcker, islam och muslimer samt framställningen av islam i läroböcker ut?

Tidigare forskning och litteratur

Här presenteras tidigare forskning om läroböcker och om framställningar och föreställningar om islam och muslimer. Studier om lärobokens status och användning i skolan presenteras samt litteratur som behandlar negativa och/eller positiva föreställningar kring islam, men fokus ligger på forskning kring hur islam och muslimer framställs i olika läroböcker.

Lärobokens status i skolan

År 2006 publicerade Skolverket rapporten *Läromedlens roll i undervisningen*. Där konstaterades att läroböcker fortfarande har en stark ställning i undervisningen och att det är det dominerande läromedlet i skolan. Hur och i vilken utsträckning lärare använde sig av läroböcker skiljde sig åt vid en jämförelse mellan olika ämnen. Engelsklärarna var de som i störst utsträckning använde sig av läroböcker medan bild- och samhällskunskapslärare varierade mellan olika läromedel.³³ Skolverket menar också att då läroböcker aldrig kan vara helt objektiva eller fullständiga ställer läroböckerna:

stora krav på läraren när det gäller att granska och värdera innehållet i läroböckerna och att kunna leda elevernas samtal och reflektioner i riktning mot målen i läroplaner och kursplaner.³⁴

Boel Englund har i artikeln ”Lärobokskunskap, styrning och elevinflytande” undersökt forskning om läromedel och läromedelsstyrning och därigenom dragit vissa sammanfattande slutsatser om lärobokens funktion i undervisningen. Läroboken och dess styrning diskuteras också i förhållande till elevinflytande mot bakgrunden av Lpf 94 framhållning av elevaktivt lärande och inflytande.³⁵

³¹ Bengt Tollstadius, Ingemar Öberg & Per Bergström, *Mittpunkt religionskunskap 1*, Lund, 2006, s 3.

³² Erica Appelros, Anne-Christine Hornborg & Helena Röcklinsberg, *Din tro eller min?*, Stockholm 2006, s 3.

³³ Skolverket, 2006b, s 25, 137f.

³⁴ Ibid, s 138.

³⁵ Boel Englund, ”Lärobokskunskap, styrning och elevinflytande”, i *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 4, 1999.

Englund menar att läroboken ”fortfarande har en mycket stark ställning som riktningssivare i undervisningen”.³⁶ Hon anser vidare att läroboken har flera funktioner då den bland annat har en kunskapsgaranterande och auktoriserande roll, eftersom lärare ser läroboken som en garanti för att kursplanens innehåll uppfylls. Läroboken har även en gemensamhetskapande och sammanhållande roll då den ger ett sammanhang, helhet och gemensam mening. Dessutom har den också en disciplinerande roll på så sätt att den håller eleverna sysselsatta. Läroboken underlättar också utvärderingen av eleverna och deras kunskaper för lärarna då man till exempel kan utgå från läroboken vid prov. Dessutom underlättar läroboken det övriga arbetet för lärarna, och i viss mån eleverna, då det är praktiskt med en bok istället för en mängd annat material och lärarna kan utgå från läroboken i planering och organisering.³⁷

Huruvida det är bra eller dåligt att läroboken styr är dock, enligt Englund, en komplicerad fråga att besvara då svaret bland annat är beroende av värderingarna hos den som svarar. Hon menar emellertid att lärobokens auktoritet kan försvåra arbetet med elevinflytande i undervisningen.³⁸

Tidigare forskning visar att läroboken fortfarande har en stark status i skolan men innan tidigare forskning kring hur läroböcker har framställt islam och muslimer är det lämpligt att titta närmare på vilka föreställningar som finns kring religionen och dess utövare.

Föreställningar om och attityder till islam och muslimer

I artikeln ”Stereotyper styr vår bild av islam” konstaterar Jonas Otterbeck att den muslimska världen eller islam ofta presenteras på ett ofördelaktigt sätt.³⁹

I väst är vi rationella och logiskt tänkande, i öst är de irrationella och emotionella. Vi är moderna och framåtskridande, de är primitiva, traditionella och medeltida. Vi kan utvecklas, de står still. Vi är individer, de är kollektiv. Vi är vänliga och ärliga, de är grymma och falska.⁴⁰

Otterbeck, influerad av Edward Said, menar också att vi lever i en kultur genomsyrad av orientalism och att såväl fin- som populärkultur, media, vetenskaplig produktion och allmänna uppfattningar upprätthåller stereotypa föreställningar om Orienten och ”på så sätt görs föreställningarna trovärdiga och deras sanningshalt styrks av de oemotsagda upprepningarna.”⁴¹ Vidare diskuterar Otterbeck en viktig aspekt att ha i åtanke när islam diskuteras, nämligen att bara för att något som kan uppfattas som negativt sammankopplas med islam innebär inte det att det som sägs behöver vara faktamässigt fel. Utifrån ett västerländskt perspektiv kan det så klart finnas negativa inslag eller aspekter i islam, eller kanske snarare inom muslimska länder och hos muslimer, men det innebär inte att man generellt kan eller bör tala om islam som till exempel en våldsam eller kvinnoförtryckande religion.⁴²

Håkan Hvitfelt har undersökt mediebilderna av islam. Han pekar på att svenskars överlag negativa inställning till islam kan bero på mediebevakningen av islam och muslimer då många svenskar saknar direkta egna erfarenheter av religionen. Vid en granskning av nyhetsinslagen i Aktuellt, Rapport och Nyheterna mellan åren 1991-1995 fann Hvitfeldt att en stor del av

---

³⁶ Englund, 1999, s 330.

³⁷ Ibid, s 339f.

³⁸ Ibid, s 342f.

³⁹ Jonas Otterbeck, ”Stereotyper styr vår bild av islam”, i *Pedagogiska magasinet*, nr 4, 2001, s 39-45.

⁴⁰ Ibid, s 41.

⁴¹ Ibid, s 44.

⁴² Ibid, s 44f.

inslagen om islam kopplades samman med krig, våld, terrorism och om kvinnor diskuteras i förhållande till islam framställs de allt som oftast som förtryckta i islam. Medan cirka 25 procent av alla nyhetsinslag har våldsanknytning har 85 procent av nyhetsinslag om islam eller muslimer anknytning till våld.⁴³

Jonas Otterbeck och Pieter Bevelander har gjort en studie om islamofobi och ungdomars attityder gentemot islam samt unga muslimers utsatthet. Första delen av rapporten består av en diskussion kring begreppet islamofobi och hur det kan definieras och förstås. För att visa på komplexiteten i begreppet tar författarna upp ett flertal olika definitioner från andra forskare och författare. Otterbeck och Bevelander tar även upp hur islamofobi kan kopplas samman med rasism, xenofobi, orientalism och antisemitism. I diskussionen om förhållandet mellan orientalism och islamofobi lyfter de fram att medan islamofobi oftast syftar på diskriminering av muslimer så inriktar sig orientalism på kritik av hur kunskap om muslimer och islam konstrueras.⁴⁴

Ytterligare en viktig aspekt som Otterbeck och Bevelander lyfter fram är att det i västerländska samhällen finns uppfattningar om att det finns en muslimsk kultur som delas av alla muslimer. Den "etnifieringen" döljer enskilda muslimers andra tillhörigheter såsom klass, kön, etnicitet, nationalitet och bidrar till möjligheter att tillskriva alla muslimer samma uppfattningar eller uppföranden. På så sätt kan kulturer, eller i det här fallet religion, bli essentialiserade, separerade och hierarkiserade.⁴⁵

Gällande ungdomars inställning till muslimer och unga muslimers utsatthet kommer Otterbeck och Bevelander fram till att det finns många variabler som påverkar ungdomars inställning till muslimer. Även om dessa faller utanför den här studiens syfte kan några variabler vara intressanta att nämna. Exempelvis är äldre ungdomar mer positivt inställda till muslimer än yngre och om man känner någon muslim medför det en mer positiv inställning. Socioekonomisk bakgrund och socialpsykologiska aspekter påverkar också. Angående unga muslimers utsatthet visar undersökningen att ungefär var fjärde ung muslim utsatts för kränkande behandling på grund av deras religiösa tillhörighet.⁴⁶

Hur ser då den bild av islam och muslimer som förmedlas av läroböcker ut?

Läroböcker och islam

Den största undersökningen om hur islam och muslimer framställs i svenska skolböcker är Kjell Härenstams avhandling *Skolboks-islam* som publicerades 1993. Härenstam visar att religionsböcker för både grundskolan och gymnasiet innehåller tendensiöst urval som ger en allmänt negativ syn på islam. Då Härenstam undersökt en längre tidsperiod delar han in läromedlen i olika perioder utifrån när en viss tendens dominerar i framställningen av islam och muslimer.⁴⁷

Fram till och med 1962 dominerade bilden av den fanatiska muslimen och islam sågs som kristendomens motpol. Efter det och fram till 1969 presenterades islam och muslimer som något exotiskt och annorlunda. Muslimer framstod som ett enhetligt kollektiv och inte som

---

⁴³ Håkan Hvitfelt, "Den muslimska faran – om mediebilderna av islam", i Ylva Brune (red.), *Mörk magi i vita medier – Svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*, Stockholm, 1998, s 72-84.

⁴⁴ Otterbeck & Bevelander, 2006.

⁴⁵ Ibid, s 34f.

⁴⁶ Ibid, s 12f.

⁴⁷ Härenstam, 1993.

olika individer. Från slutet på 60-talet och fram till 1980-talet var den tydligaste tendensen i beskrivningen av islam uppfattningen om hur kvinnor inom islam förtrycktes.⁴⁸

I *Skolboksislam* har också Härenstam granskat läroböckernas texter utifrån olika teman varav fyra är desamma som för den här studien. Härenstam undersöker hur Gud, Djihad, och Kvinnan/Familjen framställs men också hur Koranen, Muhammed och Islam i dagens värld presenteras. De tre sistnämnda kategorierna diskuteras dock endast i sammanfattningen då Härenstam av utrymmesskäl valde att lyfta ur kategorierna och presentera dessa i supplement till avhandlingen. För att fördjupa analysen av läroböckernas texter väljer Härenstam att ställa deras beskrivningar mot hur olika muslimer menar att exempelvis Gud kan beskriva inom islam. Enligt honom har han valt "[...] muslimska forskare, kulturpersonligheter och/eller personer med stor kunskap i islams traditioner och med kännedom om det västerländska kulturklimatet och om bilden av islam i Europa."⁴⁹

Gällande gudsbilden menar Härenstam att medan de muslimska författare han utgått i från fokuserar på Guds barmhärtighet framträder Gud som despotisk och nyckfull i många av läroböckerna. Guds allmakt, den fria viljans problem och människans beroende av Gud diskuteras också av de muslimska författarna som sätter de frågorna i relation till liknande teologiska problem inom judendomen och kristendomen. Beskrivningarna av himmel och helvete sägs också kunna tolkas symboliskt såsom i kristendomen. I läroböckerna framträder dock bilden av att människan inom islam är liten, obetydlig och utan fri vilja samt att vad som sker efter döden tolkas bokstavligt och inte symboliskt.⁵⁰

När det gäller temat om Kvinnan/Familjen inom islam pekar Härenstam på att det finns många fallgropar för läroböckerna att falla i. Att till exempel ens ta upp "kvinnan i islam" kan ses som problematiskt, särskilt om det inte görs detsamma för andra religioner då det finns risker för att det skapar större alienation än förståelse. Exempelvis skiljs det sällan på islam som ideal och islam som praxis, det vill säga hur människor faktiskt lever i muslimska länder. Läroböckerna diskuterar också sällan representativitet och sätter sällan in det de beskriver i ett förklarande sammanhang.⁵¹

Djihad översätts inte av någon av de muslimer Härenstam utgått ifrån med heligt krig. En av dem, Abdoldjavad Falaturi, professor i islamologi, menar att begreppet "heligt krig" är "helt oislamiskt, och en helt felaktig tolkning av *djihad*".⁵² Härenstam har också använt sig av hur olika religionshistoriker beskrivit djihad och där menar han att även om de, precis som de muslimska författarna, anser att djihad står för en inre strävan att stå för ens värderingar, så har begreppet också fått en folklig innebörd av heligt krig. Läroböckerna låter dock många gånger begreppet djihad stå endast eller framförallt för heligt krig vilken enligt Härenstam kan skapa en negativ och felaktig bild av islam som en aggressiv och krigisk religion.⁵³

De tre övriga teman som Härenstam diskuterar i *Skolboksislam* visar att läroböckerna tenderar att ge en snedvriden bild av koranen samt framställa profeten Muhammed som en social uppkomling och manipulerande krigare. Angående islam i dagens värld menar Härenstam att det är viktigt att ha klart för sig vad man menar när man talar om islam samt att man gör en

---

⁴⁸ Härenstam, 1993, s 114,128, 136.

⁴⁹ Ibid, s 74.

⁵⁰ Ibid, s 194f.

⁵¹ Ibid, s 254f.

⁵² Ibid, s 217.

⁵³ Ibid, s 206.

distinktion mellan islam som ideal lära och samhällelig praxis. Läroböckerna har dock en, enligt Härenstam, ofta en socialantropologisk hållning där islam ofta exemplifieras med samhälleliga förhållanden i Mellanöstern. När konkreta exempel ska ges så är det också framförallt fundamentalistisk islam som exemplifieras. Bilden är emellertid inte entydig enligt Härenstam och flera läroböcker har en balanserad bild.⁵⁴

Kjell Härenstam har också gjort en senare granskning, från 2006, av läroböcker för grundskola och gymnasiet. Där undersöker Härenstam läroböcker i historia, religionskunskap och samhällskunskap och hur de framställer hindusim och islam. I sin granskning utgår Härenstam ifrån hur väl framställningen av religionerna kan uppfylla läro- och kursplanernas värdegrund och mål. När det gäller religionsböckerna finner han att "[...] islambilden i de undersökta religionskunskapsläroböckerna visar många drag som innebär möjlig samstämmighet med centrala värderingar i läroplanerna".⁵⁵ Härenstam menar även att bilden av islam förbättrats på ett påfallande sätt i religionsböckerna. Angående historieböckerna fann dock Härenstam att endast en mycket liten del av innehållet behandlar islam och muslimska länder, och att den lilla kunskap som ges ofta handlar om muslimer i olika typer av konflikter och krig. Liknande mönster finns i samhällskunskapsböckerna där det när islam behandlas nästan uteslutande handlar om militant islam vilket enligt honom innebär att man som elev skulle kunna få en förståelse av islam som något som står i klar konflikt med värdegrunden i läroplanerna.⁵⁶

I en rapport från Integrationsverket år 2005 diskuterar Göran Larsson läroböcker och vilken betydelse deras presentation av islam kan ha för islamofobi i samhället. Larsson pekar på att det vid en analys av läroböcker är viktigt att vara medveten om att det är en särskild typ av litteratur då utformningen av en lärobok styrs och begränsas av samhällets, skolans och marknadens krav. Generaliseringar och avgränsningar är nödvändiga, men Larsson menar ändå att läroboksförfattare har ett stort ansvar då läroböcker har en så pass stark ställning i skolan som kunskapsförmedlare.⁵⁷ Gällande hur islam och muslimer framställs har Larsson utgått ifrån tidigare forskning om ämnet och konstaterar att "islam och muslimer ofta framställs på ett ofördelaktigt och negativt sätt i svenska skolböcker."⁵⁸

Även andra studier har varit kritiska mot hur islam framställs i läroböcker. Jonas Otterbeck har granskat sju lärobokstexter om islam och han tycker att flera av texterna är djupt problematiska. Otterbeck har i sin undersökning hittat allt ifrån enklare faktafel till tendensiöst urval och fixering av islamism. Han har dock inte gjort någon jämförelse med hur någon annan religion presenteras varvid han menar att det finns en risk för att något som är ett generellt drag i en lärobok presenteras som specifikt för framställningen av islam av honom. Det vill säga att eventuella brister i framställningen av islam i en lärobok kanske också kan gälla för framställningar av andra religioner i boken varefter boken kanske inte bör ses som problematisk i framställningen av bara islam utan också gällande andra religioner.⁵⁹

Förutom att Otterbeck finner faktafel och tendensiöst urval av innehållet menar han även att läroböckerna ibland har en förvirrande struktur och brister i informationen på så sätt att det är

---

⁵⁴ Härenstam, 1993, s 268f.

⁵⁵ Härenstam, 2006, s 48.

⁵⁶ Ibid, s 48.

⁵⁷ Göran Larsson, "Islamofobiska yttringar i Sverige", i *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige*, Integrationsverket, Norrköping, 2005:02, s 93-119.

⁵⁸ Ibid, s 97.

⁵⁹ Jonas Otterbeck, "Vad kan man egentligen begära? Läromedelstexter om islam", i *Didaktikens Forum* 1, 2004, s 56-73.

föga troligt att läsaren förstår vad som avses. Dessutom förmedlar lärobokstexterna genomgående ett intryck av att islam är en enhet och när mångfald inom islam diskuteras framställs det som något avvikande eller marginellt.⁶⁰

Masoud Kamali har i artikeln ”Skolböcker och kognitiv andrafiering” granskat sju religions- och historieböcker för gymnasiet för att utröna hur framförallt islam men också hinduism framställs i förhållande till kristendom. Kamali lyfter fram att utbildningssystemet är en ”integrerad del i samhällets organisering där olika institutioner i samverkan med varandra reproducerar relativt stabila hierarkier i samhället” och att skolan ger lärare ”legitim makt att genom utbildning återskapa den symboliska föreställningen om ’verkligheten’, om ’rätt’ och ’fel’.”⁶¹ Skolan blir därmed en plats för upprätthållande och reproducering av föreställningar om vi och dem där vi ställs i en överordnad position gentemot de andra.

Vid granskningen finner Kamali att skolböckerna framställer ”de andra” som underlägsna ”oss” och att föreställningen om vi och dem systematiskt reproduceras. Religionsböckerna präglas av ett kristocentriskt förhållningssätt till andra religioner och historieböckerna ger en selektiv och västcentrisk bild av historien. Kristendomen blir normen för vad en bra religion är och den är också ”vår” religion. Dessutom återkommer ofta begreppen ”västerlandet” och ”vi västerlänningar” utan att egentligen förklaras eller problematiseras. Det förutsatt på så sätt att det är något som läsarna (eleverna) ska förstå automatiskt och känna igen sig själva i.⁶²

I boken *Muslimen.nu* kritiserar några svenska muslimer hur islam framställs i samhälle och media. De presenterar också hur de menar att islam kan förstås och beskrivas. Dessutom gör de en mindre undersökning av åtta olika religionsläroböcker för gymnasiet. Författarna anser sig se tre tydliga och genomgående tendenser vid granskningen av läroböckerna. Den första tendensen är en okunskap om eller likgiltighet för islamisk terminologi, teologi och tolkningstradition vilket skapar en oförmåga att presentera den islamska lärans syn exempelvis Gud, människan och etiken. Den andra tendensen är att orientalism och kristen apologetik fungerar som utgångspunkt när läroböckerna skildrar islam:

Om man i en lärobok för gymnasiet driver tesen att Muhammad är Koranens författare eller att de dogmer och regler islam bygger på är ”lånade” från andra läror så måste man vara medveten om att man inte längre presenterar islams lära så som den förklaras genom dess auktoritativa källor och inte heller så som den uppfattas eller förstås av dess anhängare. Snarare så levererar man en *slutanalys* av islams lära och dess trovärdighet baserat antingen på orientalismens eller den kristna apologetikens lärosatser.⁶³

Den tredje tendensen som författarna sedan tar upp är att läroböckernas texter leder till ett skapande och upprätthållande av ”vi och dom”.

Islambeskrivningarnas funktion i de svenska läroböckerna blir tyvärr många gånger ett redskap för att visa vad den västerländska kulturen *inte* står för eller vad den *lyckligtvis* har utvecklat sig *bort ifrån*.⁶⁴

Forskning om skolböcker och deras framställning av islam och muslimer visar alltså att skolböckerna alltför ofta ger en enhetlig och stereotyp bild av religionen och dess utövare

---

⁶⁰ Otterbeck, 2004.

⁶¹ Masoud Kamali, ”Skolböcker och kognitiv andrafiering”, i *Utbildningens dilemma: demokratiska ideal och andrafierande praxis*, SOU 2006:40, s 47-101.

⁶² *Ibid*, s 93ff.

⁶³ Sonya M’Rad & Stipan Kopilovic, *Muslimen.nu: islam och muslimer bortom nyhetsrubrikerna*, Malmö, 2003, s 133.

⁶⁴ *Ibid*, s 134.

samt att läroböckerna reproducerar föreställningar om ”vi och de andra” där vi värderas högre än de.

Sammanfattning av tidigare forskning

Tidigare forskning och undersökningar visar att det i västerlandet finns en mängd negativa och stereotypa föreställningar om Orienten samtidigt som begreppen Orient och Västerland i sig är problematiska då de snarare utgör omvärden skapade av föreställningar om skillnaderna mellan områdena än reella geografiska och kulturella områden. Österlandet och orientalen sammankopplas med islam och muslimer och de ses som primitiva, emotionella och ologiska i förhållande till de moderna, rationella och logiska västerlänningarna. Dessa negativa föreställningar reproduceras återkommande i såväl fin- som populärkultur, media, vetenskapliga sammanhang och allmänna uppfattningar.

Skolan och skolböcker utgör inget undantag från detta utan tidigare forskning visar snarare att skolböcker ofta presenterar negativa uppfattningar om islam eller har ett tendensiöst urval. Detta medför att läroböckerna, eftersom de innehar en stark position som läromedel i skolan, reproducerar negativa föreställningar om islam och dessutom ger eleverna bristande kunskaper om religionen och dess utövare. Samtidigt visar också en del senare granskningar av läroböcker att bilden av islam förbättrats åtminstone gällande religionsläroböcker.

Resultat och analys

I denna del presenteras resultaten av undersökningen. Analysen görs fortlöpande i samband med presentationen av resultaten och de ställs mot vad tidigare forskning kommit fram till. Först diskuteras de resultat som framkommit utifrån de fyra teman som undersökts, Gudsbilden, Familjen/kvinnan, Djihad och Islam idag. Därefter görs en analys utifrån de teoretiska utgångspunkterna, Edward Saids teori om orientalism samt the Runnymede Trusts modell över öppna och slutna förhållningssätt gentemot islam.

Gudsbilden i läroböckerna

Hur beskrivs den muslimska Gudsbilden i läroböckerna? I *Religion A 2000* av Thulin och Elm står det:

Allah är världens och människans skapare. Han styr allting. Människan är hans tjänare. På den yttersta dagen kommer han att döma människorna till paradiset eller helvete efter deras gärningar. [...] Eftersom Allah är allsmäktig har han makt över människans gärningar. Allt är förutbestämt (predestination).⁶⁵

Sedan kan man även läsa att "Allah är barmhärtig, förlåtande och hjälpande".⁶⁶ Att Gud är barmhärtig och förlåtande återkommer också fler gånger i lärobokens avsnitt om islam. Gud benämns uteslutande som Allah även om det förklaras att Allah är det arabiska ordet för Gud. Thulin och Elm tar också upp hur människan, om hon levtt efter Allahs vilja, kan komma till paradiset men att de som inte följtt Allahs vilja hamnar i helvetets eld.

Att Thulin och Elm konsekvent använder det arabiska ordet, Allah, för Gud kan vara problematiskt. Även om de konstaterar att ordet betyder Gud kan användandet av ordet Allah skapa en bild av att Gud inom islam är något helt annat än Gud inom de andra monoteistiska religionerna, vilket Härenstam också pekar på i sin avhandling.⁶⁷ Även i boken *Muslimerna* framhåller de muslimska författarna att ordet Allah kommit att stå för "muslimernas Gud" och de uppfattar det som att det försöks göra en skiljelinje mellan "vår" och "deras" Gud medan det i grund och botten är samma Gud som de tre abrahamitiska världsreligionerna talar om.⁶⁸

I läroboken *Människan och tron* av Ola Björilin framhålls likheterna mellan islam, judendom och kristendom och det gäller även gudssynen. Björilin skriver att monoteismen, att Gud är en, är en viktig grundtanke vilket gäller för alla tre abrahamitiska religioner. Predestinationstanken och människans fria vilja diskuteras knappt och Björilin framhåller att "Visst kan människorna strunta i Guds regler och bud, men Gud är förlåtande mot den som återvänder till den rätta tron."⁶⁹ Samtidigt som han skriver att människans öde ligger i Guds hand skriver han också att "Människan är fri att ställa in sig under Guds vilja, fri att söka harmoni med helheten."⁷⁰

Även om Björilin har ambitionen att jämföra de tre monoteistiska religionerna tenderar han ibland att använda kristendomen som en utgångspunkt när han jämför religionerna vilket kan leda till ett kristocentriskt förhållningssätt. Detta påpekas av både Jonas Otterbeck i artikeln "Vad kan man egentligen begära?" och av de muslimska författarna till boken *Muslimerna*.⁷¹

---

⁶⁵ Thulin & Elm, 2002, s 100.

⁶⁶ Ibid, s 100.

⁶⁷ Härenstam, 1993, s 194.

⁶⁸ M Rad & Kopilovic, 2003, s 64f.

⁶⁹ Björilin, 2003, s 127.

⁷⁰ Ibid, s 128.

⁷¹ Otterbeck, 2004, s 62; M Rad & Kopilovic, 2003, s 130.

I de två texterna har en tidigare bok av Björilin granskat men samma formulering som är kritiserad där finns också i läroboken *Människan och tron*. Björilin skriver där att ”Eftersom människan enligt islam aldrig präglats av det som kristna kallar syndafallet, behövs ingen försoning på det sätt som kristendomen menar”⁷², vilket kan ses om att utgångspunkten blir kristendomens värderingar.

Börge Ring beskriver den muslimska Gudsbilden i läroboken *Religion och sånt* och framhåller att Gud enligt islam är en. Ring nämner att Gud heter Allah på arabiska och tar även upp att Gud har 99 ”namn” som beskriver Guds egenskaper ”Alla dessa namn beskriver Guds olika egenskaper, till exempel Den Barmhärtige, Den upphöjde, Den skicklige, Den som ger föda, Den ärade men också Hämnaren och Den Förbjudande”.⁷³ Förhållandet mellan Guds allmakt och människans fria vilja beskriver Ring på detta sätt:

Eftersom Gud bestämmer allt kan människan bara hoppas att hon får komma till paradiset. Vi människor har en fri vilja och kan välja vad vi vill och inte vill göra. Vid Domens dag döms vi efter våra handlingar, men det är Gud som ligger bakom allt, även våra olika handlingar. [...] Det låter motsägelsefullt – att vi är ansvariga för det vi själva inte har valt att göra. Islam ger ingen direkt lösning på problemet. Här räcker inte vårt förnuft till. Det får vi bara acceptera. De flesta muslimer tar saken med ro och tänker: Allah Akbar – Gud är större!⁷⁴

Vad som sker efter döden väljer Ring att ta upp i en ”Undersök och fundera vidare” fråga. Där presenteras såväl en helvetes- som paradisskildring ur Koranen och frågan ställs om det ska tolkas bokstavligt. Den frågan låter Ring en muslim svara på och den personen svarar att denne tror på vad som står i Koranen och att även om man inte kan förstå helt vad som kommer att ske på Domens dag kan beskrivningen i Koranen ge en uppfattning om hur paradiset är. Ring väljer sedan att avsluta med att säga att ”Tanken på ett helvete eller en sämre tillvaro efter döden finns hos många religioner och folk.”⁷⁵

Rings presentation av gudsbilden inom islam stämmer ganska väl överens med hur de muslimska författare, som Härenstam använt sig av, presenterar även om man kan ställa sig frågande till Rings val att ta upp Guds egenskaper som hämnare och den förbjudande. I diskussionen om Guds allmakt och människans fria vilja hade också Ring kunnat koppla till att konflikten inte är något unikt för islam utan att den problematiken också återfinns inom kristendomen och judendomen, vilket såväl Härenstam som Otterbeck tar upp.⁷⁶ Frågan om vad som händer efter döden hade kanske kunnat problematiseras mer. I Härenstams avhandling framhålls att ”Paradisskildringarna i Koranen är bilder och döljer en realitet vi inte kan göra oss någon föreställning om. De måste alltså tolkas symboliskt.”⁷⁷

I *Mittpunkt Religionskunskap 1* av Tollstadius, Öberg och Bergström framhåller att man inom islam bara tror på en Gud. Man nämner att det arabiska ordet för Gud är Allah och att ”När en muslim talar om Allah är det samma Gud som kristna och judar talar om”.⁷⁸ I slutet av kapitlet tar författarna upp vad som händer efter döden och då skriver de att jorden kommer att gå under i en jättelik naturkatastrof.

---

⁷² Björilin, 2003, s 127.

⁷³ Ring, 2004, s 85.

⁷⁴ Ibid, s 85.

⁷⁵ Ring, 2004, s 103.

⁷⁶ Härenstam, 1993, s 193ff; Otterbeck, 2004, s 63.

⁷⁷ Ibid, 1993, s 166.

⁷⁸ Tollstadius, Öberg & Bergström, 2006, s 71.

Då kommer Gud att döma alla människor. De som gjort goda gärningar och följt vad Gud har sagt får komma till paradiset. I paradiset är allt gott och underbart. [...] De som inte trott på Gud och inte levt enligt hans lagar kommer till helvetet. Där finns onda andar, djinner. Tillvaron blir en brinnande plåga. Man steks i eld och kokas i sjudande vatten. Eftersom Gud är god (det onda kommer ifrån oss människor) kan han förlåta den som syndat och nu ångrar sig.⁷⁹

Som i andra läroböcker framträder Gud främst som en dömande Gud för även om författarna skriver att Gud kan förlåta den som ångrar sig läggs fokus på hur tillvaron i helvetet ser ut. Inget nämns om att de skildringarna skulle kunna tolkas symboliskt vilket skulle kunna göras enligt Härenstam.⁸⁰ En snabb jämförelse med hur livet efter döden kan se ut enligt kristendomen visar att författarna där menar att man kan tolka himmel och helvete symboliskt. "Tidigare sågs helvetet som ett liv i ständig smärta och plåga. Idag uppfattas det av många istället som en tillvaro skild från Gud."⁸¹ Hade inte något liknande kunnat läggas till i avsnittet om islam, särskilt om nu Gud inom judendom, kristendom och islam är densamme?

I läroboken *Din tro eller min?* är det Anne-Christine Hornborg som skrivit kapitlet om islam. Där står det att läsa att Allah är arabiska för Gud och att det i "Muhammads budskap betonas att Allah är den ende guden."⁸² Vidare att Gud skapat världen och människan och att Allah bestämmer över allt. På domens dag ska alla återuppstå och dömas efter sina gärningar och antingen komma till himlen eller helvetet. Sedan kan man läsa "Men Allah är inte bara en straffande Gud utan också en förlåtande som hjälper människor under svåra tider".⁸³ Tidigare i kapitlet står det även att människan måste inse att hon är beroende av Gud och ödmjukt måste underkasta sig den som skapat allt. Här kan man fråga sig hur Hornborg resonerat när hon valt att lyfta fram bilden av Gud främst som straffande och sekundärt som förlåtande. Särskilt i förhållande till att många muslimska forskare sätter Guds egenskaper som barmhärtig och förlåtande i första rummet. Även i den här läroboken ges människan lite handlingsutrymme och Guds allmakt blir det centrala.

Överlag får gudsbilden litet utrymme i de flesta lärobokstexterna vilket i sig kan vara problematiskt. Att Gud inom islam fortfarande presenteras som en straffande och dömande Gud i några av läroböckerna kan också ge en snedvriden bild av islam. Även om det visserligen är egenskaper som Gud innehar är det inte de som är de mest framträdande och viktiga när muslimer talar om Gud. De läroböcker som tar upp vad som sker efter döden enligt islam hade också kunnat problematisera mer kring hur paradiset och helvetesskildringarna kan förstås. Mest diskutabelt är dock den bild av människan (muslimen) som skapas i och med diskussionerna om Guds allmakt och människans vilja. Där framträder en bild av islam som en religion där människan saknar förmåga att styra över sitt eget liv vilket överensstämmer med de resultat Härenstam sett i sin granskning av läroböcker.⁸⁴

Läroböckernas framställning av Familjen/Kvinnan inom islam

Hur beskrivs familjen/kvinnan inom islam i läroböckerna? Vad väljer man att ta upp och på vilket sätt? I *Religion A 2000* finns ett avsnitt om familjen. Där kan man läsa att enligt Koranen ska männen ansvara för kvinnorna och barnen medan kvinnornas uppgift är att sköta hemmet. Vidare tas månggifte upp och att det är tillåtet i islam och att även om det idag tillåts i vissa länder så tillämpas det sällan. Vi kan också läsa att:

⁷⁹ Tollstadius, Öberg & Bergström, 2006, s 78.

⁸⁰ Härenstam, 1993, s 166.

⁸¹ Tollstadius, Öberg & Bergström, 2006s 64.

⁸² Appelros, Hornborg & Röcklinsberg, 2006, s 88.

⁸³ Ibid, s 89.

⁸⁴ Härenstam, 1993, s 194f.

Kvinnor får inte vara utmanande klädda. Detta har ofta lett till att kvinnorna bär slöja och döljer kroppen i vida kläder. Psykiskt anses kvinnan vara svagare än mannen. Hon har därför inte samma religiösa krav på sig.⁸⁵

Bruket av slöja tas också upp i en faktaruta där man kan läsa följande:

Bruket av slöjan var vanligt i andra kulturer, och även om den inte påbjuds i Koranen anser fundamentalister att den ska bäras utanför hemmet. En muslimsk kvinna kan se slöjan som ett skydd och som ett bevis på sin tro.⁸⁶

Samtidigt har författarna precis ovan skrivit att enligt Koranen och traditionen bör en muslimsk kvinna bära muslimsk dräkt utanför hemmet och man exemplifierar det med ett citat ur Koranen där ordet slöja används i det översatta korancitatet. Att endast fokusera på att kvinnor bör vara anständigt klädda kan ge en missvisande bild då det finns klädregler även för män. Att kvinnan ses som psykiskt svagare än mannen är också ett påstående som kan skapa en negativ bild av islam. Angående slöjan skriver också författarna att det är fundamentalistiska muslimer som anser att den ska bäras utanför hemmet men att en muslimsk kvinna kan se den som ett skydd och ett bevis för sin tro. Också här skapas fler problem och frågetecken än vad som reds ut. Att endast fundamentalistiska muslimer skulle anse att slöja ska eller bör bäras utanför hemmet är missvisande och framställer också bruket av slöja som något negativt.

Thulin och Elm skriver också att Koranen säger att man och kvinna är jämställda och har samma rättigheter men att de skillnader som ändå finns motiveras av könsens olika uppgifter, det vill säga att kvinnans uppgift är hem och barn medan mannen är försörjaren. Författarna tar även upp att sexuella förbindelser bara är tillåtna inom äktenskapet vilket enligt dem medför att pojkar och flickor hålls åtskilda så mycket som möjligt och sedan skriver de att "Även om sekulariseringen gör det svårare präglar det fortfarande den muslimska kulturen".⁸⁷ Här tenderar författarna att se den muslimska kulturen som något enhetligt utan att ta hänsyn till de olika nationaliteter och kulturer som världens över en miljard muslimer kan tillhöra. Den problematiken, hur islam och muslimer tenderas att se som något enhetligt, tas upp bland annat i Otterbeck och Bevelanders rapport om islamofobi:

Idag finns det en tendens att se muslimer som en homogen grupp. Det talas om en muslimsk kultur som antas delas av alla muslimer och påverka dem oavsett ursprung och oavsett individuella sätt att se på religionen.⁸⁸

I samma lärobok har varje kapitel olika problemsituationer och i kapitlet om islam finns det fyra stycken samlade på en och samma sida som alla på något sätt rör islam och familjen. Den ena problemsituationen rör omskärelse och där kan man läsa att även om Koranen inte nämner det för något av könen rekommenderas manlig omskärelse enligt Sunna. Angående kvinnlig omskärelse står det att seden fanns under Muhammeds tid och även om den inte rekommenderas enligt Sunna tillåts den av vissa rättslärda. Sedan står det att "Idag praktiseras kvinnlig omskärelse i synnerhet i Östafrika, men de rättslärda rekommenderar den i dess lindrigaste form. I sekulariserade länder är kvinnlig omskärelse förbjuden."⁸⁹ Frågan som eleverna sedan kan samtala om är "Vilka problem kan en muslimsk familj möta i Sverige?"⁹⁰

---

⁸⁵ Thulin & Elm, 2002, s 104.

⁸⁶ Ibid, 104.

⁸⁷ Ibid, s 104.

⁸⁸ Otterbeck & Bevelander, 2006, s 11.

⁸⁹ Thulin & Elm, 2002, s 105.

⁹⁰ Ibid, s 105.

En annan problemsituation i Thulin och Elms lärobok rör en muslimsk flicka som inte får åka med på ett studiebesök då alla ska bo tillsammans på vandrarhem och en tredje handlar om vilka känsliga situationer som kan uppstå på ett sjukhus om man på en avdelning får in en muslimsk kvinna. Sedan finns också en sista problemsituation där Pia gifter sig med Mehmet, en egyptisk muslim som kom till Sverige för tio år sedan. Mehmet har inte något större intresse av religion. Paret har en treårig son men äktenskapet knakar och när de skiljs får Pia vårdnaden om sonen. När Pia en dag ska hämta sonen har Mehmet hämtat honom, åkt tillbaka till Egypten och lämnat sonen hos sina föräldrar. När Mehmet kommer tillbaka till Sverige säger han till Pia att sonen ska växa upp i Egypten vilket Pia inte kan acceptera. Eleverna ska sedan samtala om hur Mehmet kan motivera sitt handlande, vad Pia kan göra i den situation som uppstått och ta ställning till om Mehments agerande var rätt eller fel.

En annan problemsituation som presenteras på en annan sida tar Otterbeck upp i sin granskning av samma lärobok. Den handlar om en muslimsk man, Kemal, som vill ta pauser i arbetet för att be vilket skulle störa produktionen och effektiviteten men som Otterbeck påpekar är det ett ”ickeproblem”. En bön tar ca tre till fem minuter att utföra och Kemal skulle under ett åttatimmarspass aldrig behöva ta en paus mer än tre gånger vilket han skulle ha lagstadgad rätt att göra. Dessutom kan man, precis som Otterbeck gör, fråga sig om det fortfarande vore en problemsituation om man bytte ut bönpaus mot rökpaus?⁹¹

I *Människan och tron* tas familj och samlevnad upp i samband med att Sharia, den islamska lagstiftningen, diskuteras. Björlin tar upp att regler kring äktenskap och arv regleras i Koranen. Han skriver också att båda föräldrarna är ansvariga för barnen men att kvinnan har huvudansvaret åtminstone under de första åren medan mannen är skyldig att försörja familjen. Sedan tar han upp att kvinnorna numera ofta har hög utbildning och yrkesarbetar i högre grad än tidigare och att kvinnan har formell rätt att behålla det hon tjänar för egen del. Björlin tar också upp att döttrar ärver hälften av det som söner ärver men pekar på att medan döttrar kan behålla allt för egen del måste sönerna använda sitt arv till familjens försörjning. Att en muslimsk man kan gifta sig med fler än en kvinna diskuterar Björlin på följande sätt:

Det normala alternativet är det monogama äktenskapet, men mannen får ha upp till fyra hustrur, förutsatt att vissa villkor är uppfyllda, t.ex. att den hustru han har godkänner en annan hustru och att han kan behandla hustrurna lika.⁹²

I läroboken *Människan och tron* får man också möta Suad Mohamed, kvinnlig imam i Stockholms stora moské. Hon säger bland annat till Ola Björlin att hon läst hans avsnitt om islam i boken *Livets kurs – Stora boken* och att hon accepterar det mesta men tycker att texten om familjerätt är för enkelt. Suad Mohammed säger att ”Visst har kvinnor ansvar för hemmet men muslimska kvinnor blir allt högre utbildade, lika utbildade som männen”.⁹³

Börge Ring diskuterar i *Religion och sånt* familjen och kvinnan inom islam i förhållande till att religion och vardagsliv är ett inom islam. Enligt Ring går det inte att som muslim skilja det religiösa livet från det liv man lever varje dag. Gällande klädsel tar Ring upp att både män och kvinnor ska klä sig anständigt enligt Koranen. ”Slöjan är inte uttryck för förtryck av kvinnan”, skriver Ring och ”Faktum är att de flesta muslimska kvinnor i världen inte bär slöja”.⁹⁴ Att

---

⁹¹ Otterbeck, 2004, s 63f.

⁹² Björlin, 2003, s 131f.

⁹³ Ibid, s 138.

⁹⁴ Ring, 2004, s 96.

män kan gifta sig med fler än en kvinna är också något som Ring tar upp men han tar också upp att det måste uppfyllas vissa villkor samt sätter in det i en historisk kontext.

Ring också upp enligt muslimsk är man och olika och har olika uppgifter där kvinnan passar bäst till att ta hand om hem och barn medan mannen ska försörja familjen. Ring avslutar dock med att skriva att kvinnan kan arbeta utanför hemmet om hon själv vill. Han fortsätter med att diskutera könsroller – ära och skam, och skriver att mannens uppgift är att skydda kvinnorna och att mycket av äran för att bevara familjens ära ligger på kvinnorna.

Flickorna är ”hemmets ljus” och pojkarna deras ledare. En pojke kan leva ett ganska fritt liv med kompisar och vara ute sent på kvällarna. Systemen i samma familj förväntas stanna hemma med en väninna.⁹⁵

Ring skriver sedan att en flicka som inte är oskuld när hon gifter sig drar skam över hela sin familj medan det inte är lika viktigt med männens oskuld. Det är ett inkonsekvent tänkande menar Ring men han pekar sedan på att många av de attityderna han beskrivit lever kvar från förislamisk tid och i kulturer som inte är muslimska.

Dessa kulturella traditioner finns dessutom lika mycket bland exempelvis kristna som kommer från de delar av världen där dessa ideal upprätthålls. Även i den svenska och kristna kulturtraditionen har ofta kvinnor med många sexuella erfarenheter framställts som billiga, samtidigt som män med liknande livsmönster har beskrivits som riktiga karlar.⁹⁶

Omskärelse tas också upp men där betonar Ring att kvinnlig omskärelse inte finns omnämnd i Koranen och att det är en gammal kristen tradition som också utövas av kristna afrikaner. Sedan skriver han att manlig omskärelse är obligatorisk precis som inom judendomen. Företeelser sätts in i historiska sammanhang och Ring visar även på att en del attityder har mer med kultur än religion att göra. Att han dessutom sätter det i relation till hur det har sett och ser ut i svensk och kristen kulturtradition ger möjlighet att se likheter istället för skillnader.

I läroboken *Mittpunkt Religionskunskap 1* ägnas två av kapitlets 13 sidor åt ”Kvinnornas situation”. Det som tas upp är bland annat slöjan, hur många fruar en man får ha och hur könsrollerna ser ut. Precis som i de flesta andra läroböckerna påpekas att islam säger att man och kvinna är lika värda men att det finns skillnader i till exempel arvsrätt och skilsmässa. Men i boken tar man också upp att kvinnornas situation är mycket olika beroende på muslimskt land de lever i och vissa saker, som mannens rätt att äkta flera fruar sätts in i ett historiskt sammanhang. Författarna tar även upp att exempelvis kvinnlig omskärelse inte är något som islam påbjuder utan har att göra med äldre traditioner.

När författarna sedan diskuterar dagens situation skriver de att det idag ofta kritiserats hur kvinnor och flickor har det i muslimska länder men att situationer förbättrats i många länder. Sedan kan man läsa att:

Rangordningen inom familjen är den att mannen står över hustrun och broder över syster. Pojkar/söner kan även ha större inflytande än sin mamma. Äktenskap bestäms fortfarande ofta av fadern för sin dotters del. Det är också viktigt att påpeka att många flickor och kvinnor upplever de muslimska reglerna som en stor trygghet, som ger frid och balans i deras liv.⁹⁷

---

⁹⁵ Ring, 2004, s 97.

⁹⁶ Ibid, s 97.

⁹⁷ Tollstadius, Öberg & Bergström, 2006, s 77.

Diskussionen om rangordningen i familjen kan vara problematisk och när de skriver om slöjan kan man läsa att det egentligen inte finns något inom islam som säger att kvinnor bör bära slöja vilket inte stämmer. Slöja eller inte slöja är något som debatteras och som det finns många olika åsikter om inom islam och hos muslimer. Författarna tar inte heller upp att muslimska kvinnor kan se slöjan som ett påbud eller som ett bevis för sin tro utan skriver istället att "[...] en del av dem känner säkert att den utgör ett skydd mot påträngande blickar. För andra kan slöjan i sig vara ett tvång som minskar den personliga friheten".⁹⁸ Att dessutom skriva att familjen har stor betydelse inom islam och att det "Precis som i Sverige för bara hundra år sedan ses det som naturligt att mannen skaffar inkomster till familjen, medan kvinnan sköter barn och hem"⁹⁹ kan skapa en bild av att islam, och därmed muslimer, ligger hundra år bakom Sverige. Avsnittet om familjen och rangordningen kan också ställas mot en välkänd hadith som tas upp i boken *Muslimer.nu*.

...en man gick till Profeten och frågade: 'Vad beordrar du mig att göra?' [Varpå] Profeten svarade: 'Var snäll mot din mor.' När mannen [upprepade] frågan igen svarade Profeten: 'Var snäll mot din mor.' Åter igen upprepade mannen frågan och åter igen svarade han: 'Var snäll mot din mor.' När mannen frågade [samma fråga] en fjärde gång sade Profeten: 'Var snäll mot din far'.¹⁰⁰

Anne-Christine Hornborg skriver i läroboken *Din tro eller min?* att kvinnors ökade rättigheter i samhället under 1900-talet också har lett till nya rättigheter för muslimska kvinnor i vissa länder. Till exempel ska muslimska kvinnor ha fått nya rättigheter inom äktenskapet, lättare att få skilsmässa samt rätt till barnen efter en skilsmässa. Hornborg tar också upp att många fått möjligheter att studera. Att kvinnor inte får leda fredagsbönen tas upp men Hornborg lyfter också fram att det finns kvinnor som haft framträdande roller inom sufismen.

Klädseln för muslimska kvinnor tas upp och benämns som en mycket omdiskuterad fråga och Hornborg skriver att "Det finns muslimska kvinnor som väljer att ha huvudduk och de som inte gör det. Båda grupperna brukar hänvisa till korantexter för de val som de har gjort."¹⁰¹ I en bildtext står det också att läsa att "Enligt islam ska både män och kvinnor klä sig anständigt för att inte fresta det andra könet sexuellt".¹⁰² Hornborg tar också upp frågan om månggifte och säger att det motiveras bland annat genom att Muhammed hade flera hustrur. I praktiken är det dock ovanligt i de flesta muslimska länder och förbjudet i vissa. Enligt Hornborg beror det på Koranens påbud om att alla hustrur ska behandlas lika, ett krav som skulle vara omöjligt att uppfylla i praktiken.

Sammanfattningsvis kan man se att kvinnan och familjen ofta ges stort utrymme i böckernas avsnitt om islam, undantaget Ola Björllins lärobok. Vad läroboksförfattarna väljer att ta upp är också påfallande lika, könsroller, slöja/klädsel och kvinnlig omskärelse diskuteras. Hur det tas upp och diskuteras ser dock lite olika ut och vad som tas upp kan också ifrågasättas. I *Muslimer.nu* kan man läsa:

När man velat förklara synen på äktenskap och relationer i islam har man oftast fastnat vid att beskriva och analysera parternas olika roller och ansvarsområden inom äktenskapet. Man har således missat själva kärnbetydelsen av den äktenskapliga relationen [...] Alltså är den idealiska relationen enligt islams lära en plattform för gudsdyrkan, men också ett vänskapsförhållande baserat på ömsesidig kärlek, förståelse och respekt.¹⁰³

⁹⁸ Tollstadius, Öberg & Bergström, 2006, s 77.

⁹⁹ Ibid, 76.

¹⁰⁰ M'Rad & Kopilovic, 2003, s 96.

¹⁰¹ Appelros, Hornborg & Röcklinsberg, 2006, s 96.

¹⁰² Ibid, s 96.

¹⁰³ M'Rad & Kopilovic, 2003, s 101.

Att överhuvudtaget ta upp kvinnans roll eller situation när man diskuterar en religion kan var problematiskt i sig, vilket Härenstam visar, då det kan skapa mer alienation än förståelse men där är de flesta läroböckerna konsekventa i att de i alla fall diskuterar de frågorna för alla religionerna. Ett resultat som Härenstam fann i sin studie är också att det i läroböckerna sällan skiljs på islam som ideal och islam som praxis, det vill säga hur människor faktiskt lever i muslimska länder, vilket också gäller för några av läroböckerna i den här studien. Läroböckerna diskuterar också sällan representativitet och sätter sällan in det de beskriver i ett förklarande sammanhang vilket kan skapa bristfällig förståelse eller kunskap om islam.¹⁰⁴

Djihad – strävan eller heligt krig?

Begreppet djihad och hur det förklaras samt vilket sammanhang det sätts in i kan starkt påverka hur bilden av islam förmedlas. I Härenstams avhandling *Skolboksislam* säger ingen av de muslimska författare han utgått ifrån att djihad kan översättas med ”heligt krig”. En av dem, Falaturi, säger till och med att själva begreppet heligt krig är helt oislamiskt. Samtidigt säger en del religionshistoriker att ordet kommit att få en folklig betydelse som överensstämmer med begreppet heligt krig. Såväl de muslimska författarna som religionshistorikerna framhåller dock att djihad framförallt bör förstås som ”hela livets strävan för Gud och Guds vilja, i första hand innefattande kampen mot det onda i en själv”.¹⁰⁵ Hur beskrivs och förklaras då djihad i de granskade läroböckerna?

I Thulin och Elms lärobok *Religion A 2000* nämns begreppet djihad endast en gång och då i samband med islams historia och islams spridning. ”Det heliga kriget, djihad, spred lära och inflytande”.¹⁰⁶ Detta blir missvisande både gällande hur islam spreds och för vad begreppet står för om man utgår ifrån hur Härenstam menar att begreppet kan beskrivas.¹⁰⁷

Ola Björilin använder sig av Koranen när han skriver om Jihad i läroboken *Människan och tron*. Där står det att läsa om krig att ”Kämpa för Guds sak mot dem som för krig mot er, men var inte de första som griper till vapen; Gud älskar sannerligen inte en angripare”.¹⁰⁸ Björilin tar upp begreppet både i betydelsen av heligt krig och i betydelsen att sträva såsom en inre kamp mot det onda inom varje människa. Även Börge Ring tar i sin lärobok, *Religion och sånt*, upp att djihad betyder strävan men att begreppet ofta översätts med heligt krig. Han sätter också begreppet i relation till att kristna och judiska ledare också använt sig av ”heligt krig” för sina egna syften. Ring skriver också att islam spreds snabbt med hjälp av snabba krig under sitt första århundrade och att ”Löftet om en plats i paradiset till den som dog i strid för Gud och islam bidrog säkert till att stärka stridsviljan”.¹⁰⁹ Både Björlins och Rings förklaringar av djihad passar bra in på hur Härenstam menar att det kan förstås även om Rings utlägg om islams spridning och löftet om paradiset och stridsviljan kan ses som något förenklat. Falaturi, som Härenstam utgått ifrån, menar att djihad inte under några omständigheter syftar till att sprida eller få människor att konvertera till islam.¹¹⁰

Läroboken *Mittpunkt Religionskunskap 1* tar endast upp djihad i betydelsen av heligt krig. Där skrivs att man enligt muslimsk tro har rätt att med vapen försvara sin religion om den är

---

¹⁰⁴ Härenstam, 1993, s 254ff.

¹⁰⁵ Ibid, s 206.

¹⁰⁶ Thulin & Elm, 2002, s 97.

¹⁰⁷ Härenstam, 1993, s 254ff.

¹⁰⁸ Koranens budskap, Mohammed Knut Bernström. Stockholm: Proprius, 2002, 2:190.

¹⁰⁹ Ring, 2004, s 95.

¹¹⁰ Härenstam, 1993, s 206.

hotad. Man gör även en koppling till kristendomen genom att skriva att religionen ibland har använts för politiska syften och att det då är vanligt att man hänvisar till djihad. Sedan kan man läsa att ”Om man dör i strid för Gud kommer man direkt till paradiset. Därför slåss många utan rädsla för att dö.”¹¹¹

Till texten hör också två ”vad tycker du?” frågor som handlar om självmordsattentat där eleverna ska fundera över varför människor spränger sig själva och andra och om det finns bättre eller sämre sätt att kriga på. ”Terrorister eller heliga krigare?”¹¹² är frågan som ställs inledningsvis. Valet att ta upp djihad och endast i betydelsen av heligt krig kan bli problematiskt även om författarna jämför det med att man också i andra religioner använt religion i politiskt syfte. Att sedan göra en så stark koppling mellan djihad och självmordsattentat blir att förenkla problematiken kring frågorna och det är tveksamt vilka svar elever kan nå kring frågorna om de bara har den bild som ges i läroboken.

I *Din tro eller min?* skriver Anne-Christine Hornborg djihad under rubriken ”Jihad – strävan eller hot? Hornborg menar att varför det hos vissa grupper i väst finns en rädsla för islam kan bero på missförstånd. Djihad behöver inte förstås som heligt krig utan kan också ses som en inre strävan och Hornborg skriver att för de flesta muslimer är islam en lära om fred. Hon lyfter även fram att en annan förklaring kan vara att extrema händelser som elfte september, palestinska självmordsbombare och talibanregimen i Afghanistan kan ha påverkat bilden av islam. Men, lyfter Hornborg fram, ”vi får inte glömma att det idag går en tydlig skiljelinje mellan radikala muslimska grupper, s.k. islamism och majoritetens islam”.¹¹³

Sammanfattningsvis kan man se att hur läroböckerna tar upp djihad skiljer sig åt och att medan två böcker, felaktigt, endast tar upp djihad i betydelsen av heligt krig, problematiserar de tre andra tre läroböckerna begreppet mer.

Islam idag

Hur beskrivs då islam i förhållande till dagens samhälle i läroböckerna? I *Religion A 2000* finns ett kortare avsnitt om religion och kultur där man kan läsa att islam i dag når nya grupper i till exempel Afrika och Asien och efter det följer:

Samtidigt utsätts islam och dess kultur för problem i mötet med västerländsk ekonomi, politiska idéer och levnadsmönster. Reaktionen från fundamentalistiska grupper ger upphov till stridigheter och öppen konfrontation över hela den muslimska världen. I traditionellt kristna länder har islam i dag många anhängare. De har kommit som arbetssökande och flyktingar. De kulturkrockar som uppstår kan lösas om tolerans och förståelse får råda.¹¹⁴

Här framställs islam som något enhetligt och det förutsätts att det finns en särskild muslimsk kultur som inte riktigt kan handskas med eller passa ihop med det västerländska. Bilden av islam som något enhetligt reproduceras också senare i boken, paradoxalt när författarna tar upp olika riktningar inom religionen. Thulin och Elm tar upp fundamentalism, sekularism och modernism samt shia när de diskuterar olika riktningar inom islam och samtidigt som författarna försöker få fram att det är fel att låta fundamentalistiska grupper överskugga den muslimska mångfalden faller de till viss del själva i den fällan. Detta tar också Otterbeck upp i sin granskning av läroboken. För under huvudrubriken ”Islam i nutid” kan man läsa att:

---

¹¹¹ Tollstadius, Öberg & Bergström, 2006, s 74.

¹¹² Ibid s 74.

¹¹³ Appelros, Hornborg & Röcklinsberg, 2006, s 98.

¹¹⁴ Thulin & Elm, 2002, s 98.

Islam är inte bara en religion utan påverkar hela livet. Politik, ekonomi, och samhällssystem grundar sig på läran och i den islamiskt styrda staten är det Allahs vilja som råder.¹¹⁵

Vilket, som Otterbeck påpekar, är en fundamentalistisk tolkning av islam men den presenteras som islam.¹¹⁶

När författarna beskriver shia skriver de att väntan på den nye imamen innebär att man måste vara förberedd och leva i ren islamisk tro. ”Därför är den fundamentalistiska rörelsen stark inom shia. Man är beredd att gå i döden för sin tro.”¹¹⁷ Gällande islams framtid gör man sedan en gränsdragning mellan den muslimska kulturen och ”vår” kultur.

Kanske kan vissa av islams ideal, t ex jämlikhetstanken, ge en positiv inverkan på andra kulturer. Svårare är att i vår kultur acceptera den hårda styrning av den enskildes liv som Koranen påbjuder.¹¹⁸

När Thulin och Elm sedan diskuterar islam i Sverige finns det dock några andra inslag. De menar att invandring av muslimer har skapat diskussioner om vad svenskhet, svensk kultur och vad det innebär att vara muslim. Sedan tar de även upp att ”[...] kanske är det den traditionella bilden av islam som en religion fientligt inställd till kristendomen, som präglad vårt samhälle och vårt tänkande?”¹¹⁹ och att ökad upplysning och förståelse behövs för att minska misstänksamhet från alla grupper sida.

I Björlins lärobok finns ett historiskt perspektiv när olika grenar inom islam och islams utveckling diskuteras. Exempelvis tas det upp att, när muslimska länder i Mellanöstern och Nordafrika nått oberoende och självständighet efter Europas kolonialism, har islam blivit en viktig del i sökandet efter en egen identitet. Björilin tar upp olika länder och hur situationen ser ut där samt vilken iblandning religionen har i politiken. Iran, Egypten och Turkiet får stå som exempel för länder där situationen ser olika ut och Björilin skriver också att ”Mer traditionell islam, är mera obenägen att blanda samman det religiösa livet med den politiska kampen”.¹²⁰ Björilin lyfter också fram, bland annat i en bildtext, att ”Islam har en lång historia i Europa. I England (bilden) liksom i Sverige pågår en livlig diskussion om hur religion och livsstil kan utformas i ett modernt mångkulturellt samhälle”.¹²¹ Han skriver också att vilken utformning islam får i svensk miljö bestäms av muslimerna själva men att en svensk islamsk kultur kommer att avspegla de förhållanden som finns i Sverige.

Ring tar i läroboken *Religion och sånt* inte upp så mycket rörande islam idag och när han gör del handlar det främst om beskrivningar av olika inriktningar inom islam. Ring ställer upp fyra inriktningar, islamister/fundamentalister, sekularister, modernister och traditionalister men säger att den uppdelningen är ”främst ett sätt för oss västerlänningar att förstå komplicerade mönster. Det går dock inte att dra skarpa gränser mellan grupperna.”¹²²

---

¹¹⁵ Thulin & Elm, 2002, s 106.

¹¹⁶ Otterbeck, 2004, s 65.

¹¹⁷ Thulin & Elm, 2002, s 107.

¹¹⁸ Ibid, s 107.

¹¹⁹ Ibid, 2002, s 108.

¹²⁰ Björilin, 2003, s 135.

¹²¹ Ibid, s 136.

¹²² Ring, 2004, s 100.

Inte heller i läroboken *Mittpunkt Religionskunskap 1* tar man upp mycket om islam idag. I stort sett enda gången utveckling diskuteras gällande islam är när författarna tar upp sharia. Efter att ha tagit upp att straffen är mycket hårda skriver författarna att de flesta muslimska länder idag inte har lagar som styrs av religionen. ”Det debatteras idag mycket i muslimska länder vilken typ av lagar man ska ha: religiösa lagar (sharia) eller världsliga lagar, som inte bestäms av religionen, som ibland annat Sverige.”¹²³ Författarna lyfter också fram, i ett avsnitt om muslimska regler, att hur man följer reglerna eller inte kan skilja sig åt.

De som försöker följa alla regler och tolkar dem bokstavligt kallas för *fundamentalister*. Andra menar att man måste tolka reglerna efter dagens samhälle. De kallas *modernister*. En modernist anser till exempel att man får dricka alkohol, men inte så mycket att man blir berusad.¹²⁴

Anne-Christine Hornborg har ett ganska långt avsnitt om islam, tolkningar i en modern värld och islam i Sverige. Hon diskuterar bland annat att hur olika grupper ställer sig till Koranen och hur man kan tolka den men störst utrymme ger hon till de mer fundamentalistiska grupperingarna. Gällande muslimer i Sverige tar hon upp att det är svårt att beräkna antalet muslimer i Sverige och att många som kallas muslimer är lika sekulariserade som många av medlemmarna i Svenska Kyrkan. Hornborg tar också upp att muslimer i Sverige kommer från många olika nationer och att också svenskar har konverterat till islam. Hur religionen kan påverkas diskuterar hon också.

Naturligtvis påverkas religion och familjeliv av att man bor i ett nytt land. Man blir medveten om den religiösa tillhörigheten som något särskilt. Vissa traditioner blir kanske svåra att upprätthålla i det nya landet och vissa förstärks för att de passar bättre in.¹²⁵

Sammanfattningsvis beskrivs islam idag på varierande sätt i läroböckerna även om de flesta tar upp olika tolkningar och inriktningar. Problemet ligger dock i att en mer fundamentalistisk tolkning av islam ofta presenteras som det islam ”är”. Den problematiken lyfts upp av Otterbeck som menar att en av anledningarna till detta kan vara att det idag finns en mycket stor islamisk litteraturproduktion och att om man söker information på engelska eller svenska om islam är det troligt att informationen man når är skriven utifrån olika islamistiska rörelsers perspektiv.¹²⁶

Analys utifrån de teoretiska utgångspunkterna

Hur ser då läroböckernas framställningar av islam och muslimer ut vid en granskning av böckerna utifrån Suids teori om orientalism? Och präglas läroböckernas texter om islam av öppna eller slutna förhållningssätt till religionen?

I *Religion A 2000* finns vissa avsnitt som kan skapa föreställningar om ”vi och dem” samt en del exempel på slutna attityder till islam. Ett exempel på detta är citatet som nämnts tidigare i resultaten för islam idag. ”Samtidigt utsätts islam och dess kultur för problem i mötet med västerländsk ekonomi, politiska idéer och levnadsmönster.”¹²⁷ Det framstället islam som något enhetligt och som en statisk enhet utan förmåga att möta förändringar.¹²⁸ Även på andra ställen finns en del meningar som kan ses som slutna föreställningar gentemot islam och det handlar även då främst om att islam ses som något statiskt och monolitiskt. Samtidigt menar

---

¹²³ Tollstadius, Öberg & Bergström, 2006, s 74.

¹²⁴ Ibid, s 73.

¹²⁵ Appelros, Hornborg & Röcklinsberg, 2006, s 100.

¹²⁶ Otterbeck, 2004, s 65ff.

¹²⁷ Thulin & Elm, 2002 s 98.

¹²⁸ Se första kriteriet i bilaga 1 om slutna respektive öppna förhållningssätt till islam.

också författarna att kulturkrockar som kan uppstå kan lösas om tolerans och förståelse för råda vilket ändå mildrar de avsnitt som kan reproducera föreställningar om ”vi och dem”.

Ola Björlins lärobok *Människan och tron* bär framförallt på öppna förhållningssätt till islam. Till exempel framställs islam som beroende av andra trossystem och kulturer och som något som kan berika andra kulturer:

Även i Spanien har kultur och konst i söder påverkats starkt av islam. [...] I städer som Cordoba och Toledo rådde under långa tider, med muslimsk överhöghet, en hög grad av frihet och tolerans mellan de tre religionerna.¹²⁹

Björlin undviker också att framställa islam som något statiskt och/eller monolitiskt, istället framställs islam som något ”mångbottnat och progressivt med inre olikheter, debatter och förmåga till utveckling”¹³⁰ vilket är ett öppet förhållningssätt enligt the Runnymede Trusts modell. Ett exempel på det är när Björlin skriver om sharia och tar upp att:

Det finns olika rättskolor inom islam. Det kan alltså finnas olika svar på vissa av frågorna beroende på vilken av rättskolorna man tillfrågar. Det diskuteras också bland muslimer när och hur sharia ska tillämpas.¹³¹

Ett avsnitt i *Människan och tron* som lyfts fram av Härenstam som intressant är intervjun med Suad Mohammed som han menar ger en tolkning av islam som väl överensstämmer med värdegrunden i skolans läroplan.¹³² Det kan också ses som ett avsnitt som motverkar föreställningar om ”vi och dom” då Suad bland annat tar upp att Sverige är ett bra land att leva i som muslim samt att ”Ömsesidig respekt är grunden för fred”.¹³³

I Börje Rings lärobok *Religion och sånt* förmedlas främst öppna förhållningssätt till islam. Till exempel diskuteras ordet islam och muslim och vad det betyder och istället för bara den mer förekommande förklaring att islam betyder underkastelse och att muslim står för den som underkastar sig lyfter Ring fram att islam också betyder fred och frid. Därmed blir också en muslim en fredsstiftare.¹³⁴ Det ger en bild av islam som en religion vars ideal stämmer väl överens med värdegrunden i Lpf 94. Dessutom motsäger det också ett av de slutna förhållningssätten till islam som the Runnymede Trust presenterat, nämligen att islam ses som våldsam och aggressiv.¹³⁵

Ring lyfter också fram gemensamma drag mellan islam och andra religioner, till exempel i ett avsnitt med frågor för eleverna att diskutera. Där presenterar Ring variationer på samma tankegång inom olika religioner nämligen det som brukar kallas för den gyllene regeln. Ring uppmuntrar även eleverna att fundera om kvinnan i islam är förtryckt och vad jämlikhet innebär genom att läsa i Koranen och diskutera och han tar upp att till exempel slöjan inte är ett uttryck för förtryck av kvinnan. Därmed förmedlas återigen ett öppet förhållningssätt till islam genom att kritiska attityder till islam är föremål för kritisk diskussion, speciellt om de är felaktiga eller orättvisa.¹³⁶ Enda gången Ring kan sägas skapa föreställningar om vi och de andra är när han diskuterar olika inriktningar inom islam och säger att indelningarna främst är

---

¹²⁹ Björlin, 2003, s 137.

¹³⁰ Se första kriteriet i figuren i bilaga ett.

¹³¹ Björlin, 2003, s 131.

¹³² Härenstam, 2006, s 29.

¹³³ Ibid, s 139.

¹³⁴ Ring, 2004, s 90.

¹³⁵ Se fjärde kriteriet i figuren i bilaga ett.

¹³⁶ Se åttonde kriteriet i figuren i bilaga ett.

ett sätt för ”oss västerlänningar” att förstå komplicerade mönster.¹³⁷ Detta då det kan tolkas som att västerlänningar inte kan vara muslimer.

I *Mittpunkt Religionskunskap 1* förmedlas mestadels öppna förhållningssätt till islam men ibland skapas eller reproduceras föreställningar om ”vi och dem”. Lärobokens text lyfter flera gånger fram likheter mellan islam och de två andra monoteistiska religionerna kristendom och islam vilket kan ses som ett öppet förhållningssätt. Ett annat exempel på ett öppet förhållningssätt till islam kan ses när författarna diskuterar de fem pelarna och skriver att muslimer fastar ”för att visa sin tro på Gud och solidaritet med dem som hungrar och törstar”¹³⁸ samt att man ta upp angående vallfärden att ”Islam tar starkt avstånd från rasism och att människor skulle vara olika värda. Vallfärden blir ett sätt att visa gemenskapen mellan alla muslimer”.¹³⁹ Det kan tolkas som ett öppet förhållningssätt då det framställer islam som en genuin tro som utövas på ett innerligt och äkta sätt.¹⁴⁰ Ett exempel, som tagits upp tidigare, på när föreställningar om ”vi och de andra” reproduceras är när författarna till *Mittpunkt Religionskunskap 1* tar upp familjens betydelse. Att skriva att ”Precis som i Sverige för bara hundra år sedan ses det som naturligt att mannen skaffar inkomster till familjen, medan kvinnan sköter barn och hem”¹⁴¹ kan skapa en bild av att islam ligger hundra år efter.

Även Anne-Christine Hornborgs text om islam i läroboken *Din tro eller min?* förmedlar främst öppna förhållningssätt till islam. Exempelvis lyfter Hornborg fram både likheter och skillnader mellan islam, judendom och kristendom och visar på samhörigheten dem emellan. ”För att ändå visa att judar, kristna och muslimer hör samman kallas de ibland för ’Bokens folk’.”¹⁴² Det kan ses som ett exempel på att islam är påverkat av andra religioner och kulturer vilket är ett öppet förhållningssätt till islam.¹⁴³ Hornborg undviker också att framställa islam som något monolitiskt och statiskt genom att beskriva olika inriktningar inom islam och att ta upp hur synen på olika frågor kan ha förändras eller kan se olika ut.¹⁴⁴ Det finns heller inga uppenbara gränsdragningar mellan ”vi och dem” som skapas eller reproduceras i Hornborgs text. Däremot finns en ”fundera mera” fråga i slutet av avsnittet som kan bli problematisk. Frågan lyder:

Relationerna mellan den muslimska världen och västvärlden har nästan alltid varit problematiska. Varför det? Handlar det bara om religion? Finns det några lösningar? Vad anser du?¹⁴⁵

Problemet som kan uppstå med frågan är att det i boken finns väldigt lite information som kan hjälpa eleverna att verkligen diskutera frågan på ett givande sätt. På så sätt kan frågan, om den inte diskuteras ordentligt, snarare upprätthålla en föreställning om att relationen mellan västvärlden och den muslimska världen är problematisk och att religionen skulle ha en stor roll i det hela. Själva uppdelningen i ”den muslimska världen” och ”västvärlden” kan också bli problematisk, särskilt med tanke på att det idag finns många muslimer i västvärlden.

Sammanfattningsvis kan man se att det i läroböckerna förmedlas ytterst få slutna attityder gentemot islam. När sådana finns handlar det främst om att islam ses som något monolitiskt

---

¹³⁷ Ring, 2004, s 100.

¹³⁸ Tollstadius, Öberg & Bergström, 2006, s 72.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Se femte kriteriet i figuren i bilaga ett.

¹⁴¹ Tollstadius, Öberg & Bergström, 2006, s 76.

¹⁴² Appelros, Hornborg & Röcklinsberg, 2006, s 92.

¹⁴³ Se andra kriteriet i figuren i bilaga ett.

¹⁴⁴ Se första kriteriet i figuren i bilaga ett.

¹⁴⁵ Appelros, Hornborg & Röcklinsberg, 2006, s 101.

och statistiskt. Men överlag är det främst öppna förhållningssätt till islam som finns i läroböckerna. Inte heller särskilt många föreställningar om "vi och dom" skapas eller reproduceras i läroböckerna. Små undantag finns och det skiljer sig åt mellan läroböckerna men de öppna förhållningssätten är det mest framträdande i texterna.

Sammanfattande diskussion

Syftet med den här undersökningen var att granska hur islam och muslimer framställs i svenska läroböcker för religionskunskap i gymnasieskolan. Fem läroböcker, från början av 2000-talet, granskades utifrån fyra undersökningskategorier, Gud, Familjen/kvinnan, Djihad samt islam idag, vilka Kjell Härenstam byggt sin studie med samma ämne på. Dessutom bygger undersökningen på två teoretiska utgångspunkter, Edward Saids teori om orientalism samt the Runnymede Trusts modell över öppna och slutna förhållningssätt gentemot islam. Med tanke på undersökningens begränsade urval av läroböcker och korta undersökningsperiod är det svårt att dra några generella slutsatser om läroböckernas innehåll, istället bör var bok stå för sig själv. Dock framstår den bild av islam och muslimer som finns i läroböckerna som något splittrad. Nedan följer en kortfattad sammanfattning och diskussion av undersökningens resultat. Såväl för gemensamma drag mellan läroböckerna som resultat för var bok för sig.

Granskar man texterna endast utifrån de fyra undersökningskategorierna finns det en del problematik gällande urval och vad som lyfts respektive inte lyfts fram. Exempelvis är den gudsbild som förmedlas mer fokuserad på Guds egenskaper som dömande eller straffande istället för den barmhärtige och förlåtande. Beskrivningarna av familjen/kvinnan fokuserar på regler, klädsel och könsroller istället för exempelvis äktenskapet och dess fokus på kärlek och vänskap mellan makarna. Begreppet djihad problematiseras i tre av fem läroböcker medan de övriga två endast benämner det som heligt krig vilket strider mot vad såväl muslimska författare och religionshistoriker anser.

Islam idag diskuteras i olika hög utsträckning i läroböckerna men då finns det även tendenser att ge en fundamentalistisk tolkning av islam företräde. Sedan finns även ibland en oförmåga att skilja på islam som ideal och islam som praxis, det vill säga att den enorma spännvidden i förståelse och utövande av islam som finns hos muslimer inte syns i läroböckernas texter. Samtidigt finns det också många exempel i läroböckerna där författarna problematiserar och visar på öppna förhållningssätt till islam om man utgår från the Runnymede Trusts modell. Få orientalistiska föreställningar eller gränsdragningar mellan ”vi och dom” görs även om det finns några undantag. Att det främst förmedlas öppna förhållningssätt till islam och muslimer skulle kunna bero på den kritik som riktats mot läroböcker och att det är något som läroböckerförfattarna tagit till sig. Det skulle också stämma överens med vad Härenstam kommit fram till i sin undersökning från 2006 av tre läroböcker där han menar att religionsböckerna överlag presenterar en bild av islam som något som överensstämmer med skolans värdegrund.

Den första läroboken som granskades var *Religion A 2000* av Birgitta Thulin och Sten Elm. I läroboken används konsekvent det arabiska ordet Allah för Gud vilket kan vara problematiskt och skapa en bild av att Gud inom islam är något annat än Gud inom exempelvis kristendomen. Gud beskrivs också främst som den som skapat och den som dömer människan. Fokus ligger på Guds allmäktighet även om Guds egenskaper som förlåtande också tas upp. När familjen/kvinnan inom islam tas upp fokuseras mycket på frågor som könsroller och slöjan. Dessutom finns ett antal problemsituationer som rör familjerelaterade frågor. Thulin och Elm diskuterar inte begreppet djihad utan nämner det endast i förbigående och skriver att djihad –heligt krig hjälpte till att sprida islam. Det blir dock missvisande då djihad främst bör förstås som människans inre strävan efter godhet. Angående islam idag framträder en något splittrad bild. Vissa avsnitt bär på vad som kan tolkas som ett slutet förhållningssätt gentemot islam och som även skulle kunna skapa eller reproducera

orientalistiska föreställningar om ”vi och dom”. Samtidigt uppmanar också författarna till förståelse och tolerans.

I läroboken *Människan och tron* jämför Ola Björnin ofta de tre abrahamitiska religionerna med varandra vilket både kan leda till igenkännande mellan religionerna men också risken att kristendomen sätts som utgångspunkt och blir den måttstock man mäter de andra religionerna med. Gudsbilden ägnas inte något större utrymme i läroboken och det som främst lyfts fram är att Gud är en. Gällande familjen/kvinnan tar Björnin upp frågor som rör regler kring äktenskap och arv men läsaren får också i slutet av kapitlet möta den kvinnliga imamen Suad Mohammed som också kritiserar ett kapitel om familjen som Björnin skrivit i en tidigare bok. När Björnin sedan tar upp djihad problematiserar han begreppet och lyfter fram både betydelsen av heligt krig och inre strävan. De avsnitt som berör islam idag i läroboken har ofta ett historiskt perspektiv och tar upp hur utvecklingen sett olika ut i olika muslimska länder. Dessutom tas även muslimers långa närvaro i Europa upp och situationen i Sverige berörs. Läroboken bär främst på öppna förhållningssätt gentemot islam och få, om några, avsnitt som skulle kunna skapa föreställningar om ”vi och dom”.

Börge Rings lärobok *Religion och sånt* bär även den framförallt på öppna förhållningssätt gentemot islam och muslimer och endast vid ett tillfälle finns ett yttrande som skulle kunna reproducera ett orientalistiskt tankesätt. När Ring tar upp gudsbilden inom islam lyfter han fram Guds olika egenskaper som barmhärtig och den som ger föda men också som den straffande. Ring tar även upp problematiken kring Guds allmakt och människans fria vilja samt de paradiso- och helvetesskildringar som finns i Koranen. Angående familjen/kvinnan tar Ring upp företeelser som regler kring äktenskap, könsroller, klädsel och omskärelse. Ring är dock noga med att sätta in företeelserna i historiska kontexter och problematiserar dem genom att exempelvis peka på att kvinnlig omskärelse är ett kulturellt fenomen och inte religiöst betingat. Även när djihad tas upp i läroboken problematiserar Ring detta och visar på dess dubbla betydelse. Ring diskuterar inte i något större utsträckning islam idag men tar upp olika tolkningar av islam såsom fundamentalism, modernism, sekularism och traditionalism.

I läroboken *Mittpunkt Religionskunskap 1* av Bengt Tollstadius, Ingemar Öberg och Per Bergström förmedlas främst öppna förhållningssätt gentemot islam men vissa avsnitt eller formuleringar skulle kunna skapa eller reproducera föreställningar om ”vi och dom”. När författarna beskriver gudsbilden inom islam lyfter de fram att det är samma Gud som man talar om inom kristendom och judendom men samtidigt framstår Gud inom islam främst som en dömande Gud utifrån deras beskrivning. Dessutom saknas någon diskussion om huruvida paradiso- och helvetesskildringarna kan tolkas symboliskt. I läroboken ägnas en stor del av kapitlet om islam till ”kvinnans situation” där författarna tar upp frågor som könsroller, äktenskap och omskärelse. Företeelserna problematiseras dock och sätts in i historiska eller kulturella sammanhang. Samtidigt är det också i avsnittet om kvinnans situation som en del föreställningar om ”vi och dom” kan återfinnas. När författarna sedan tar upp begreppet djihad gör det endast det i betydelsen av heligt krig och nämner inget om att det främst står för människans inre religiösa strävan. Dessutom görs en stark koppling mellan djihad och självmordsattentat och det avsnittet skulle kunna skapa gränsdragningar mellan ”vi och dom”. I läroboken tas inte så mycket upp angående islam idag. Fundamentalism och modernism benämns kortfattat samt att det i muslimska länder förs mycket diskussioner kring sharia och lagstiftning.

Den femte och sista läroboken som granskats är *Din tro eller min?* där Anne-Christine Hornborg skrivit avsnittet om islam. Gudsbilden som framträder i läroboken ger främst en

bild av Gud inom islam som skaparen, den som bestämmer och den som dömer. Guds egenskap som förlåtande nämns endast som sådan att Gud inte bara är straffande utan också förlåtande. Människan ges därmed litet handlingsutrymme då Gud bestämmer allt. När Hornborg tar upp familjen/kvinnan i islam diskuteras bland annat klädsel/slöja och regler kring äktenskap. Hornborg lyfter även fram att utvecklingen sett olika ut i olika länder samt att kvinnors rättigheter ökat. Angående begreppet djihad problematiserar Hornborg detta och hon lyfter också fram att islam för de flesta muslimer är en lära om fred. När Hornborg tar upp islam idag görs det i ett längre avsnitt och förutom att diskutera olika tolkningar av islam diskuterar hon även islam i förhållande till Sverige. Kapitlet om islam bär främst på öppna förhållningssätt gentemot islam och muslimer och Hornborg undviker att framställa islam som något statiskt och monolitiskt. Inte heller några direkta gränsdragningar eller föreställningar om ”vi och dom” görs förutom möjligtvis i en diskussionsfråga i slutet av kapitlet som handlar om relationen mellan ”den muslimska världen” samt den ”västerländska världen”.

För att återigen anknyta till studiens syfte och frågeställningar kan man se hur de fyra undersökningsteman som studien bygger på tas upp i varierande grad och att problematiseringen i läroböckernas texter skiljer sig åt. De slutna föreställningar om islam och muslimer som kan återfinnas handlar främst om att islam beskrivs som något enhetligt och monolitiskt vilket stämmer väl överens med resultat som tidigare forskning sett. Said skriver i såväl *Orientalism* som *Covering islam* om hur islam framställs som historielöst och att fundamentalistiska tolkningar av islam framställs som det som islam är. Detta sätt att ”etnifiera” muslimer och tala om en särskild muslimsk kultur utan att ta större hänsyn till faktorer som kön, klass, etnicitet och nationalitet är också något som Jonas Otterbeck och Pieter Bevelander tar upp.¹⁴⁶ Men överlag är det ändå öppna förhållningssätt till islam och muslimer som återfinns i läroböckernas texter och få föreställningar om ”vi och dom” reproduceras.

Varför är då den här typen av undersökningar viktiga och hur skulle man kunna gå vidare med den? Några av anledningarna till varför det är centralt att kritiskt granska läroböcker nämndes redan i uppsatsens inledande delar. Läroböcker är fortfarande det dominerande läromedlet i skolan och läroböcker har ofta en dold moral eller fostrande roll vilket motiverar vaksamhet mot dess innehåll och urval av innehåll. Samtidigt bör man också komma ihåg att på grund av olika krav och begränsningar som finns på en lärobok kan en läroboksförfattare inte få med allt eller vara perfekt i sina beskrivningar av till exempel religioner. Otterbeck låter också den frågan bilda titel för hans granskning av några läroböcker. I *Vad kan man egentligen begära?* lyfter Otterbeck frågan och menar att även om läroböcker exempelvis har begränsat med utrymme och ska förhålla sig till lagar och styrdokument samt förhålla sig till fördomar så finns det saker som kan göras för att förbättra böckernas texter. Till exempel bör man arbeta för att inte dölja vems eller vilken tolkning som förs fram och i början klargöra vad som valt respektive valts bort och varför.

Otterbeck menar också att de fenomen eller företeelser som tas upp också bör kontextualiseras och förklaras.¹⁴⁷ Dessutom lyfter Otterbeck upp ännu en anledning till varför läroböckers innehåll måste granskas, nämligen att unga muslimer, som han kommit i kontakt med, inte känner igen sig i läroböckernas beskrivning av deras religion. Tvärtom känner de sig förbryllade eller kränkta och medan det finns en islamisk mångfald i skolornas klassrum idag finns det inte det i läroböckerna. Samma problematik lyfter också Härenstam fram i sin avhandling och det är även något som uppmärksammas på en del skolor vilket motiverar ett

¹⁴⁶ Said, 1995, s 441; Said 1997, s xvi; Otterbeck & Bevelander, 2006, s 34f.

¹⁴⁷ Otterbeck, 2004, s 69ff.

fortsatt kritiskt förhållningssätt till läroböckernas framställning av islam.¹⁴⁸ Men hur skulle man kunna gå vidare med den här sortens undersökning? Givetvis finns ett intresse av att se hur bilden av andra religioner framställs. Vad tas upp i beskrivningen av exempelvis kristendomen jämfört med islam? Finns det brister i läroböckers framställning av hinduismen på liknande sätt som gällande islam och vad skulle det kunna bero på? Förutom de möjligheterna att vidga undersökningen skulle det även vara intressant att undersöka hur lärare och elever förhåller sig till och upplever undervisningen om islam i skolorna. Genom metoder som intervjuer och enkäter skulle en såväl bredare som djupare bild av skolors undervisning om islam kunna granskas.

Avslutningsvis anser jag att man genom den här granskningen kan få upp ögonen för den problematik som finns med läroböcker och vikten av att inta en kritiskt granskande inställning till dem.

---

¹⁴⁸ Otterbeck, 2004, s 71; Härenstam, 1993, s 26, 158f; Petra Levinson, "Kränkande skolböcker byts ut" i *Göteborgs fria tidning*, 22/1 2007, <<http://www.goteborgsfria.nu/artikel/18540>>. Hämtad 18/12 2007.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Appelros, Erica, Hornborg Anne-Christine & Röcklinsberg, Helena, *Din tro eller min? Religionskunskap för gymnasiet Kurs 1*. Stockholm: Natur och Kultur, 2006.

Björilin, Ola, *Människan och tron*. Stockholm: Bonnier Utbildning AB, 2003.

Ring, Börje, *Religion och sånt Religionskunskap kurs A*. Stockholm: Liber AB, 2004.

Thulin, Birgitta & Elm, Sten *Religion A 2000*. Malmö: Interskol, 2002.

Tollstadius, Bengt, Öberg Ingemar & Bergström, Per (red.), *Mittpunkt Religionskunskap 1*. Lund: Studentlitteratur, 2006.

Litteratur

Englund, Boel, "Lärobokskunskap, styrning och elevinflytande" i *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 4, 1999: s 327-348.

Hvitfelt, Håkan, "Den muslimska faran – om mediebilden av islam", i Ylva Brune (red.), *Mörk magi i vita medier – Svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Stockholm: Carlssons, 1998, s 72-84.

Härenstam, Kjell, *En granskning av hur religion/trosuppfattning framställs i ett urval av läroböcker. Underlagsrapport till Skolverkets rapport I enlighet med skolans värdegrund?* Karlstads Universitet, 2006.

Härenstam, Kjell, *Skolboks-islam. Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1993.

Johansson, Bo & Svedner, Per-Olov, *Examensarbete i lärarutbildningen: undersökningsmetoder och språklig utformning*. Uppsala: Kunskapsföretaget, 2006.

Kamali, Massoud, "Skolböcker och kognitiv andrafiering", i Lena Sawyer & Masoud Kamali: *Utbildningens dilemma. Demokratiska ideal och andrafierande praxis*. SOU 2006:40 Stockholm: Fritzes, 2006.

Koranens budskap, Mohammed Knut Bernström. Stockholm: Proprius, 2002.

Larsson, Göran, "Islamofobiska yttringar i Sverige", i *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige*. Norrköping: Integrationsverket, 2005:02, s 93-119.

Lpf 94. *Läroplan för de frivilliga skolformerna. Gymnasieskolan, gymnasiesärskolan, den kommunala vuxenutbildningen, statens skolor för vuxna och vuxenutbildningen för utvecklingsstörda*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

M´Rad, Sonya & Kopilovic, Stipan, *Muslimerna – Islam och muslimer bortom*

nyhetsrubrikerna. Malmö: Ideum Europa, 2003.

Otterbeck, Jonas, ”Stereotyper styr vår syn på islam” i *Pedagogiska magasinet*, 4, 2001, s 39-45.

Otterbeck, Jonas, ”Vad kan man egentligen begära? Läromedelstexter om islam” i *Didaktikens Forum*, 1, 2004, s 56-73.

Otterbeck, Jonas & Bevelander, Pieter, *Islamofobi: en studie av begreppet, ungdomars attityder och unga muslimers utsatthet*, Stockholm, 2006.

Said, Edward, *Orientalism*. Stockholm: Ordfront, 1995.

Said, Edward, *Covering Islam. How the media and the experts determine how we see the rest of the world*. New York: Vintage Books, 1997.

Selander, Staffan, *Lärobokskunskap: pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841-1985*. Lund: Studentlitteratur, 1988.

Skolverket, *I enlighet med skolans värdegrund*. Rapport 285, 2006a.

Skolverket, *Läromedlens roll i undervisningen*, Rapport 284, 2006b.

The Runnymede Trust, *Islamophobia: a challenge for us all*, London, 1997.

Internet

Skolverket ämnesbeskrivning Religionskunskap
<<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0708&infotyp=8&skolform=21&id=RE&extraId=>>>, Hämtad 17/12 2007.

Petra Levinson, ”Kränkande skolböcker byts ut” i *Göteborgs fria tidning*, 22/1 2007, <<http://www.goteborgsfria.nu/artikel/18540>>. Hämtad 18/12 2007.

Bilaga 1

Figur 1. The Runnymede Trusts modell över öppna respektive slutna uppfattningar om islam.

Kriterier	Slutna uppfattningar om islam	Öppna uppfattningar om islam
1. Monolitisk/mångsidig	Islam framställs som en monolitisk och statisk enhet utan förmåga att möta förändringar.	Islam ses som något mångbottnat och progressivt med inre olikheter, debatter och förmåga till utveckling.
2. Skild/förenad	Islam ses som något skilt och annorlunda – (a) utan värderingar eller mål som är gemensamma med andra kulturer; (b) ej påverkad av andra; (c) utan att påverka andra.	Islam ses som beroende av andra trossystem och kulturer – (a) med vilka man har gemensamma värderingar och mål; (b) påverkad av dessa; (c) berikandes dessa.
3. Underlägsen/annorlunda	Islam ses som underlägsen västvärlden – barbarisk, irrationell, primitiv, sexistisk.	Islam ses som något annorlunda än västvärlden, men inte som underlägsen, utan som en jämbördig part.
4. Fiende/partner	Islam ses som våldsam, aggressiv, hotande, stödjer terrorism, delaktig i konflikten mellan kulturer.	Islam ses som en verklig och potentiell partner i gemensamma projekt och i lösningen av delade problem.
5. Manipulerande/uppriktig	Islam ses som en politisk ideologi som används för att skaffa sig politiska och militära fördelar.	Islam ses som en genuin tro som utövas på ett innerligt och äkta sätt.
6. Kritik av västvärlden avvisas/beaktas	Islamisk kritik av västvärlden avvisas utan reflektion.	Kritik av västvärlden och andra kulturer beaktas och diskuteras.
7. Diskriminering försvaras/kritiseras	Fientliga attityder gentemot islam används för att legitimera diskriminering och uteslutning av muslimer i samhället.	Debatter och uppfattningar som avviker från islam minskar inte viljan att bekämpa diskriminering och uteslutning från samhället.
8. Islamofobi ses som något naturligt/problematiskt	Antimuslimska attityder accepteras som något naturligt och "normalt".	Kritiska attityder till islam är föremål för kritisk diskussion, speciellt om de är felaktiga eller orättvisa.